

راپه پښی کوردان

سالی ۱۹۲۵

راپه‌پینی کوردان

سالی ۱۹۲۵

نوسینی

پروفیسور م. آ. حسره‌تیبان

وه‌رگیترانی

جهلال ده‌باغ

ناوی کتیب: راپه‌پینی کوردان سالی ۱۹۲۵

- نوسینی: م. آ. حسره‌تیبان

- وه‌رگیترانی: جهلال ده‌باغ

- نه‌خشه‌سازی ناوه‌وه: طسه حسین

- به‌رگ: ناسۆ مامزاده

- چاپ: کاوه حسین

- سه‌رپه‌رشتی چاپ: هیمن نه‌جات

- تیراژ: (۱۰۰۰) دانه

- ژماره‌ی سپاردن: (۶۰۰)

- چاپی دوهم: هه‌ولتیر ۲۰۰۶

- چاپی یه‌که‌م: سالی ۱۹۸۴ له چیاکانی کوردستانی باشوور چاپکراوه و ۲۰۰

دانه‌ی لی بلاوکراوه‌ته‌وه

- نرخ: (۱۵۰۰) دینار

- چاپخانه: چاپخانه‌ی وه‌زاره‌تی په‌روه‌رده

زنجیره‌ی کتیب: -۸۶- (۱۸۹)

ISBN 91-973437-7-3

ده‌رگای توپزینه‌وه و بلاوکردنه‌وه‌ی موکریانی

www.mukiryani.com

asokareem@maktoob.com

2260311

۲۰۰۶

ناوه پۆك

- پيشه كى چاپى كوردى ۱
- پيشه كى چاپى عه ره بى ۵
- خۆ ئاماده كردن بۆ راپه رينه كه ۹
- به رپوه چوونى راپه رينه كه ۲۳
- ئهو كاروباره ياسايى و سوپا ييانه ي كه فەرمانه رپه وايانى تورك بۆ
- ریشه كيشكردنى راپه رينه كه به جيان گه ياند ۳۱
- گيرانى رابه رانى كورد و مه حكه مه كردنيان ۵۵
- سروشتي راپه رينه كه ۷۱
- سه رنجيكي پتويست له وه رگيرى كورد ييه وه ۷۹
- ليستي ته واوى ناوه كان ۸۱

ناوەرۆك

- پیشە کی چاپی کوردی ۱
- پیشە کی چاپی عەرەبی ۵
- خۆ ئامادە کردن بۆ راپەرینه که ۹
- بەرپۆه چوونی راپەرینه که ۲۳
- ئەو کاروبارە یاسایی و سوپایانە ی که فەرمانرەوایانی تورک بۆ
ریشه کیشکردنی راپەرینه که بە جییان گە یاند ۳۲
- گێرانی رابەرانی کورد و مەحکە مە کردنیان ۵۷
- سروشتی راپەرینه که ۷۳
- سەرئنجیککی پینویست ئە وەرگێری کوردییە وە ۸۱
- لیستی تەواوی ناوەرۆک کان ۸۳

جیهان چاپ و بلاوده کریتته وه و بزاشی رزگار یخوازی کوردیش سه رکه وتنی
مهزن بینیتته دی.

هیوادارین به وه رگیپانی ئەم نامیلکه به نرخه خزمه تیکی بچوو کمان به گه
و میژووی نه ته وه که مان کردبی.

جه لال ده باغ

تشرینی دووه می ۱۹۸۴

چونکہ وہ ک ئیمہ بزائین- ئممه یه که مین بابه ته له م جوړه که به عه ره بی چاپ و بلاو بکړیتته وه.

دکتور (حه سه رتیا ن) زانا و میژوونوسه و به گیانی زانایه کی مه وزوعی ئم راه پرینه ی باس کردو وه سه ره پای خو ئاماده کردن بۆ راه پرینه که واقعی هیزه سیاسییه کانی ئه و سه رده مه ی خستو ته پروو. ئه و جا له ره وتی راه پرینه که و ه لوم سه رچی ئه و کاته کو ئیوه ته وه و دوا جار باسی کو تایی هاتنه دلته زینه که ی کردو وه.

ئم لیکو ئیینه وه به کار یکی مه وزوعی و زانستانه یه. له بهر ئه وه خو ینه ره له وانیه له م خالده له گه لیدا هاو بی بی و له و خالده له گه لیدا هاو بی نه بی. به لام له هه ردو و حالته دا وا هه ست ده کات که ناچاره راستگو یی و مه وزوعی تته دانه ره که ری ز لی بگری ت.

خو ینه ره له خو یندنه وه ی ئم نامیلکه یه دا سه رنجه دا که وا که مالییه کان به درنده ییه کی وا راه پرینه که ی کوردانیان دامرکانده وه که نیوچاوان له شه رمه زاریدا ئاره قه ی بۆ ده ریژی. هه مووانیش ئاگاداری ئه و گوشت و بره ن که له سالی ۱۹۱۵ دا به رامبه ر گه لی ئه رمه ن کرا و ده ی سا با پیکه وه بروسکه ی وه زیری ناوخوی تورکیا بۆ پاریزگاری حه له ب بخو ینینه وه:

((ئیمه له بریاری جه معیه ت ئاگادارمان کردن که سه باره ت به قړ کردن و نه هیشتنی ئه رمه نه کانی تورکیا درا وه. هه ر که س له دژی ئم بریاره بوه ستی ت ریگه ی نادری له دایه ره کانی ده ولته دا فه رمانی بدری تیی یان

پشه کی چاپی عه ره بی:

وتاریکی پیویست

ئم نامیلکه یه ی وا له بهر ده ستی خو ینه راندا یه لیکو ئیینه وه یه که له لایه ن مو ئتیل حه سه رتیا ن- دکتوری زانسته کانی میژووی- یه وه له گو قاری په یمانگه ی روژه لاتناسی سه ر به ئه کادیمیای ئه رمه نی له یه ریقان، بلاو کرا وه ته وه. شایانی باسه که بلیین دکتور (حه سه رتیا ن) هه ندیک نووسینی تریشی له سه ر میژوی گه لی کورد ه یه و تا ئیستاش له م بواره دا له سه ر پشکنین و لیکو ئیینه وه و تو یژینه وه به رده و امه و هه روا سه رۆکی به شی کوردییه له په یمانگه ی روژه لاتناسی سه ر به ئه کادیمیای ئه رمه نی له یه ریقان.

حه سه رتیا ن له م نامیلکه یه دا باسی راه پرینه که ی شیخ سه عید ده کات، ئه و راه پرینه ی ناوبانگی له دنیا دا بلاو بو ته وه و گه لیک له نو سه ران باس و لیکو ئیینه وه و هه لسه نگاندنیان له سه نووسیوه. له ناو رو له کانی گه له که ماندا که سییک نییه شتی ک له سه ر ئم راه پرینه نه زانی ت. سه ره رای ئه وه ش به چاکمان زانی ئم لیکو ئیینه وه یه بکه یه نه عه ره بی،

لهسەر فه‌رمان به‌رده‌وام بێ. ئه‌و کاروباره‌ی ده‌کری هه‌رچه‌ند سه‌خت و دل‌ه‌قانه بێ بۆ له‌ناو‌بردنیان پێویسته. گوی مه‌ده‌نه ته‌مه‌ن و جنس و نازاری ویژدان)). جا ئاخۆ ئه‌و بریاره وه‌ک بریاره‌کانی نازییه‌کان نین که له‌وه و دوا په‌یدابوون؟ جا خوینه‌ران سه‌رنج‌ده‌ده‌ن که گه‌لێک بریاری له‌م بابه‌ته و ره‌نگه سه‌خت‌تریش له‌لایه‌ن حکومه‌تی ناهه‌مواری تورکیاوه به‌رامبه‌ر گه‌لی کورد له کوردستانی تورکیادا دراوه؟. به‌لێ وه‌لامی مسته‌فا که‌مال ئاوها بوو، وه‌لامی ئه‌و کابرایه‌ی که رۆژێک له رۆژان په‌نای برده‌به‌ر ویلایه‌ته‌کانی رۆژه‌لات و به‌لێنی به‌گه‌لی کورددا که مافه نه‌ته‌وه‌بیه‌ی کانی پێیدا.

راپه‌رین له میژووی گه‌لی کوردماندا زۆرن، به‌لام کوش و بر و قه‌ساجخانه و سه‌ربرپین به‌رامبه‌ری زۆرترن. بزووتنه‌وه‌کانی کورد له هه‌موو به‌شه‌کانی کوردستاندا، ئه‌م‌په‌ر له هه‌موو کاتیکی پێشوو زۆرت‌تر دا‌وایان لێ‌ده‌کرد میژووی بزووتنه‌وه‌ی کورد بخوین و لێی بکۆلنه‌وه تا په‌ند و ده‌رس و تاقی‌کردنه‌وه‌ی لێ‌وه‌برگرن و ئه‌و هۆیانه دیاریبکه‌ن که بوونه مایه‌ی شکسته‌هێنان و ژێرکه‌وتنی ئه‌م یان ئه‌و بزووتنه‌وه‌یه و له‌وانه‌شه کاره‌که بۆ ئه‌وه کرابێ تا دووباره ئه‌و هه‌لانه نه‌کرینه‌وه. چونکه ئه‌وه شو‌ره‌یی نییه بزووتنه‌وه‌ی کورد بکه‌وتنه‌ هه‌له‌وه. به‌لام له‌راستیدا شو‌ره‌یی ئه‌وه‌یه که روودانی ئه‌و هه‌لانه به‌رده‌وام بن و خۆی لێیان به‌دوور نه‌گیریت. ده‌شی ئه‌م لیکۆلینه‌وه‌یه‌ی دکتۆر حه‌سه‌رتیان له‌سه‌ر راپه‌رینه‌که‌ی شیخ سه‌عید له پێشه‌نگی ئه‌و لیکۆلنه‌وانه‌دا بێ که له‌سه‌ر ئێمه‌ی رۆله‌کانی گه‌لی کورد، چ

که‌سان یان ریک‌خواه‌کان، پێویسته بێخویننه‌وه و که‌لکی لێ‌وه‌برگرن. به‌ریا بوونی شو‌رشه‌کانی، یه‌ک به‌ دوا‌ی یه‌ک، له میژووی گه‌له‌که‌ماندا به‌لگه‌ی هۆشه‌ندی ته‌واو و ئاگادارییه سه‌باره‌ت به‌ باری ژێانی پر له ژانی و چاوپه‌رینه دوا‌رژێکی باش‌تر و کۆششی به‌رده‌وامی بۆ پیکه‌هێنانی ئه‌و به‌یانییه جوان‌تره، به‌یانی ئازادی و ژێانی پر له شادی. ره‌نگه دکتۆر فونادیش هه‌ستی به‌م خاسیه‌ته نیشتمانییه‌ی گه‌له‌که‌مان کردبێ، له‌و کاته‌دا که به‌ره‌و په‌تی سێداره هه‌نگاوی ده‌نا گوتی: ((من هه‌میشه خه‌ونی ئه‌وه‌م ده‌دی که له پێناوی نیشتمانه‌که‌مدا گیام به‌ختکه‌م، ئێستا ش هێچ گوما‌م له‌وه نییه که ئالای سه‌ربه‌خۆیی له‌سه‌ر ئه‌م خاکه‌ی ئێستا ئێمه‌ی له‌سه‌ر له‌سێداره‌ده‌درێین به‌رز ده‌کریته‌وه)).

ئێمه له کاتی‌که‌دا ئه‌م نامیلکه‌یه پێشکه‌ش‌ده‌که‌ین به‌ گه‌رمی سالو و ستایشی ئه‌و کۆشش و ته‌قه‌لایه ده‌که‌ین که زانا و میژوونوسانی سو‌قیه‌ت به‌ مه‌به‌ستی روونکردنه‌وه‌ی لایه‌نه ئالۆزه‌کانی میژوومان و بووژاندنه‌وه‌ی لایه‌نه‌ شاراوه‌کانی به‌ختی ده‌که‌ن.

له نزيكخستنه وهی حاجی موسای سه رۆکی خێلی موتکا له سه رکردایه تی ریکخراوه که دا به شداری کردبوو (حاجی موسا له وه وه بهر نه ندای نوینه رانی تهو لیژنانه بوو که سالی ۱۹۱۹ له کۆنگره ی ته رزوومدا هه لپژێردرا بوون). هه روا عه قید جبری به گ له نزيكخستنه وه ی خالدى حوسنی به گی سه رۆکی خێلی حه سنان له سه رکردایه تی ته م ریکخراوه یه به شداری کردبوو (*). هه روا هه وللی ده دا دللی سه رۆک خێله کانی تریش راکیشی. له م ماوه یه دا کۆمه له توانی هه ندیک ریکخراو له ناو سوپادا دامه زرینی و لایه نگیری هه ندیک له ته فسهران به ده سه تبه خات. له ناو ته وانده ته فسهرانی عیراقیش هه بوون، ته مه ش بووه مایه ی ریکخستنی په یوه ندی له گه ل به غدا و حه له بیش. له لایه کی تریشه وه رابه رانی کۆمه له ی سه ربه خۆیی کوردستان، هه ولیاندا کاربه ده ستانی ناوخۆ که لایه نگیریان بوون، هه روا سه رۆکی خێله کانی رۆژه لاتی ولات، له چالاکیاندا به شدارییان بکه ن. به بیروپرای ته وان ته م هه نگاوانه، بو سه رکه وتنی خه باتی چه کدارانه له پیناوی هینانه دی ئامانجه کانی کۆمه له دا زۆر پینویست بوون (*). به کێک له وانیه ی سه رکرده کانی کۆمه له

(*) خالد حه سنان به گ سه رۆکی خێلی حه سنان بوو. هه ر له و کاته شدا رابه ری چوار که تیه ی ((حه میدی)) بوو. خالد به گ له لایه ن خێلی حه سنانه وه که سه دان سواره ی چه کداری هه بوو زۆر پشتگیری ده کرا.

(*) حوسین بارزانی. حزب و ریکخراوه کۆمه لایه تیه کانی کورد له خه باتدا له پیناوی چاره ی مه سه له ی کورددا (نامه ی دکتۆرا) مۆسکۆ سالی ۱۹۷۶، ل ۴۵ (به زمانی رووسی).

خۆ ئاماده کردن بۆ راپه رینه که

راپه رینه که ی کوردان له سالی ۱۹۲۵ دا، له میژووی بزوتنه وه ی رزگار یخوازی کوردها، شوپینیکی گرنگی هه یه. سه ره تای خۆ ئاماده کردن بو ته م راپه رینه ی که پاشان ناوی به ((راپه رینه که ی شیخ سه عید)) برا، ده گه پێته وه بو سه ره تای سالانی بیسته کانی ته م چه رخه. ته م راپه رینه به ره مه میکی چالاکی کۆمه له نه یینیه کانی کورد بوو، به تاییه تی ((کۆمه له ی سه ربه خۆیی کوردستان)) که له ئایاری ۱۹۳۳ دا له م کۆمه ل بوونانه وه هه لقولا بوو. ته م کۆمه له یه نه یینی بوو، له چه ند ده سه ته یه کی نه یینی پیکه اتبوو که هه ری که یان پینچ که س بوون. به پێی ناوی نه یینی بزوتنه وه که یه کتریان ده ناسی. هه روا له ده ره وه ی شان هه کیان نه ده بوو یه کتر بناسن، په یوه ندیش له گه ل شان هه که به ریکگی یه کێک له ته ندایه ی ده سه ته ی به ره و ژوور ته ره و ریکده خرا (*): له سه ر ته ندایه کانی پینویست بوو ناوی ریکخراوه که بلاونه که نه وه، هه ر که سیك ته وه ی بکر دایه به توندی سزا ده درا. ته و کاته عه قید خالد جبری به گ رابه ری ریکخراوه که بوو. که

(*) M. Toker. Seyh Sait ve Isyani Ankara 1968-5-35.

ههولياندهدا بۆ لای خۆيان راکيشن، شېخ سهعيد بوو که له کوردستاني تورکيادا خاوهنی ناوبانگ و دهسه لاتیکی گهوره بوو (*).

شېخ سهعيد پایه یه کی کۆمه لایه تی بهرز و سامانیکی زۆری هه بوو، هه ر له بهر شه وهش بوو رابه رانی کۆمه له که بریاریندا په یوه ندی له گه ل به ستن و بۆ کارکردن له گه لیان گازیبکه ن. له کۆتایی هاوینی ۱۹۲۳ دا یوسف زهیا (که یه کینک بوو له رابه رانی بزوتنه وهی کورد و پيشان نوینه رى به دلیسی بوو له پارله ماندا) له خه نس چوه لای شېخ سهعيد و له م چاوپیکه وتنه دا له سه ر شه وه ریکه وتن که ده نگوباس بۆ یه کتری باسبکه ن و ده ربه رهی ریکه خستنی رابه رینی کوردان کاروبار پیکه وه ریکه بخه ن.

له زستانی ۱۹۲۳-۱۹۲۴ دا رابه رانی کورد له بالو کۆبوونه وه و بریاریندا که پئویسته چالاکی و هه لسه رانی بزوتنه وهی نه یینی کورد گه رمبکه ن.

ژماره ی شه ندام و لایه نگرانی بزوتنه وه که هه ر له زۆربووندا بوو؟ جابۆ شه وهی سه رنجی حکومه ت رانه کییشن رابه رانی بزوتنه وهی کورد به

(*) شېخ سهعيد له ناچه ی بالو له سالی ۱۸۶۵ دا له دایک بووه. شېخ عه لی سه بتی باپیری له کۆتایی چه رخی هه ژده یه مدا له گوندی سه بتی (زیک دیاره کر) سه وه باریکردوه بۆ بالو له وی له سه ر شېخیتی به رده وام بووه. شېخی نه قشبه ندی بووه. شېخ عه لی پینج کوری بووه یه کینکیان شېخ مه جموودی باوکی شېخ سهعيد بووه. پاش کۆچکردنی دوا یی شېخ عه لی سه بتی شېخ مه جموود له خه نس نیشه جی بوو، هه ر له وش شېخ سهعيد زانیاری نایینی خۆیند. پروانه:

Toker-Seyh. Sait ve Isyani. S. 31.

نه یینی و له کۆبوونه وهی ته نگه به ردا بریارین ده دا. بۆ نه ونه یوسف زهیا له به هاری ۱۹۲۴ دا لای خالد جبری به گ له شه زرپۆم ((میوان)) بوو که له و چاوپیکه وتنه دا بریاریندا، به یارمه تی شېخ مه جمود و ئیسهماعیل ئاغای سکو که هه ر دوکیان له ده ره وهی تورکیا بوون، خیله کورده کان به ته واوی چه کدار بکه ن. هه روا ریکه وتن له ریگه ی سوریا وه یادداشتیک بنیرن بۆ کۆمه له ی نه ته وه یه کگرتوه کان و داوایان لیبکه ن یارمه تی به کوردان پيشکه شبکه ن. پاشان یوسف زیا نامه یه کی له جبری به گه وه برد بۆ شېخ سهعيد که له کۆمسار بوو (ناحیه ی خنس)، ئینجا چوه سه ردانی ناوچه کانی تری وه ک غویکسو، حاجی هومه ر، تورکمان، غوکوگلان، کارلیوفا، فارتۆ، به و چه شنه سه رۆک خیله کان له و بریارانه ی که درابوون ناگادارکران (*).

له پایزی ۱۹۲۴ دا یوسف زهیا گه یشته شه سته نبو و له گه ل شه ندامانی حزبی کۆماری پيشکه وتنه خوازدا (*) هه روا له گه ل که سانیتری ناسراوی به ره له ستکاری مسته فا که مالدا په یوه ندییی گرت.

(*) Serif Firat, Dosu Illere ve Varto tarihi Ankara 1961. S.P 126.

(*) حزبی کۆماری پيشکه وتنه خواز له تشرینی دووه می سالی ۱۹۲۴ دا دامه زراوه. سه رۆکی حزب کازم قه ربه کر پاشا بوو. شه مینداری گشتی حزب علی فوناد پاشا بوو. له به رنامه ی حزبا: ((پيشکه وتنی کۆمه لایه تی)) و ((ئیسلاهی)) و ((ریزگرتنی ئایینه کان)) و ((نامه رکه زی)) و کاروباری تری ئیسلاهی باسکرا بوون. هه ندیک له نوینه ره کانی پيشووی

شتیکی ناسایی بوو که چالاکی رابه‌رانی کورد بپیته هۆی ئاگادار بوونه‌وهی کاربه‌دهستانی تورکیا. هه‌روا هه‌ندێک له سه‌رۆکه‌کانی خێلی ((خورمیک)) که خێلێکی کورده به نه‌هێنی کاربه‌دهستانی حکومه‌تی تورکیایان له نه‌نقه‌ره ئاگادار کرد که‌وا راپه‌رینیێک له ناوایه و خۆی بۆ ئاماده ده‌کری. به‌پێی فه‌رمانی راسته‌وخۆی مسته‌فا که‌مال حکومه‌تی تورکیا هاتن یوسف زه‌یا و خالد جبری به‌گیان گرت و له‌گه‌ڵ پاسه‌واندارییه‌کی توندا بۆ به‌دلیسیان ناردن تا له‌وێ بدرینه دادگای سه‌ربازی^(*) هه‌روا حاجی موسا که پێشان ئه‌ندامی لیژنه‌ی نوینه‌ران بوو گیرا. هه‌ندی کاروباری تریان بۆ گرتنی چه‌ندان نیشتمانپه‌روه‌ری ناسراوی کورد جێبه‌جێ کرد^(*).

واپۆیست بوو یه‌کیێک هه‌لبژێردری که دواي خالد جبری به‌گ و یوسف زه‌یا سه‌رۆکایه‌تی (کۆمه‌له‌ی سه‌ربه‌خۆیی کوردستان) بکات. ئه‌وه‌بوو شیخ سه‌عید هه‌لبژێردرا که بپیته سه‌رۆکی کۆمه‌له. ئینجا کۆمه‌له بریاریدا راپه‌رینیکی فراوان ده‌ستپێکات و، شیخ سه‌عید به یارمه‌تی فه‌رمانبه‌رانی کورد له دایه‌ره‌ی پۆسته و بروسکه‌ی گه‌نج (ولایه‌تی بینگول) توانی چاوی به‌و نامه‌و بروسکانه بکه‌وی که له نیوان کاربه‌دهسته

(کورد)بوونه ئه‌ندامی ئه‌م حزبه. ئه‌مه‌ش بووه هۆی فراوان بوونی ده‌سه‌لاتی حزب له ویلايه‌ته‌کانی رۆژه‌لاتی ولاتدا.

(*) M. S. Firat, Dosu illeri ve Varto Tarihi. S. 27.

(*) له ئاداری ۱۹۲۵ دا خالد به‌گ ده‌ستپێژی لێکراو کوژرا، به‌لام یوسف زیا له سێداره درا.

تورکه‌کاندا ئالوگۆر کرابوون. شیخ سه‌عید به‌تایبه‌تی سه‌رنجی ئه‌و لێکۆلینه‌وه‌یه‌ی ده‌دا که له‌گه‌ڵ خالد جبری به‌گ و یوسف زه‌یا له به‌دلیس ده‌ستپێکرد کاربه‌دهستان وایان لاپه‌سند بوو که شیخ سه‌عید وه‌ک (شایه‌تیێک) بۆ دادگا بانگبکه‌ن. به‌لام شیخ سه‌عید داواکه‌ی دادگای دایه دواوه و به‌و بیانووه‌ی که نه‌خۆش و په‌ره و^(*) ناتوانی له دادگا ئاماده‌بیت. له‌مه‌شه‌وه روون ده‌بیته‌وه که پێشگرته‌نی خالد جبری به‌گ، کاربه‌دهستانی تورکیا ئاگاداری چالاکی کۆمه‌له‌ی سه‌ربه‌خۆیی کوردستان نه‌بوون. له تشرینی دووه‌می ۱۹۳۴ دا کورده‌که‌ی شیخ سه‌عید، عه‌لی ره‌زا چووه دیاربه‌کر و حه‌له‌ب تا له‌گه‌ڵ سه‌رکرده کورده‌کانیتردا له‌سه‌ر کاتی رێکخه‌ستی راپه‌رینه‌که رێککه‌ویت، کۆبوونه‌وه‌یه‌کی له‌گه‌ڵ کردن که زۆریه‌ی پیاوه ناسراوه‌کانی کورد له تورکیا و عێراق و سووریا به‌شداربوون. له‌و کۆبوونه‌وه‌یه‌دا به‌ درێژی وه‌زعی کوردستانی تورکیا باسکرا و به‌شداران هاویربوون له‌وه‌دا که دایینکردنی مافه نه‌ته‌وايه‌تییه‌کانی گه‌لی کورد ته‌نیا له رێگه‌ی راپه‌رینیکی چه‌کدارانه‌وه ده‌هێنینه‌دی. هه‌روا له‌سه‌ر رۆژی ده‌ستپێکردنی راپه‌رین له کوردستانی تورکیادا رێککه‌وتن که رۆژی ۲۱ی ئاداری ۱۹۲۵ (رۆژی جه‌ژنی نه‌ته‌وه‌یی — نه‌ورۆز) ده‌ستپێده‌کات. هه‌روا له‌م کۆبوونه‌وه‌یه‌دا ده‌سته‌ی سه‌رکرده‌یه‌تی راپه‌رینه‌که‌یان هه‌لبژارد^(*).

(*) Aksam. 19-8-1925.

(*) M. N. Dersimi, Kurdistan Tarihinde Dersim, Halep 1925. S. 174.

پاش شهوه عهلی رهزا له ۱۵ی تشرینی دووه می ۱۹۲۴ دا چووه شهسته نبول و چاوی به پیاوی ناسراوی کورد سهید عبدالقادر كهوت. لهه چاوپیکه وتنه دا عهلی رهزا باسی وهزعی ولایه ته کانی رۆژه لاتتی کرد و باری سه رنج و نه خشه کانی دهسته ی سه ر کردایه تی راپه رینه که ی خسته پیش چاوه روا هه روا باری سه رنجی خۆی له سه ر نه خشه ی سه ر کرده کورده کانی هه له ب و عیراق ده رپری. سه یید عه بدولقادر پیشنیاریکی خسته پیش چاوی عهلی رهزا که بزوتنه وه ی کورد شیوهیه کی ئایینی هه بی. شه کاته شه مپش به هه موو هیز و توانایه وه دپته پال بزوتنه وه که شه و جا هه ندیک چاپه مه نی که دژی مسته فا که مال بوون دا به عهلی رهزا تاله ولایه ته کانی کورد بلاویکرینه وه.

عهلی رهزا گشت شه مه سه له و بهرورایانه ی برده وه بۆ به شدارانئ شه کۆبوونه وه یه ی که له سه ره تای کانونی دووه می ۱۹۲۵ دا له گوندی کیریخان (له ناحیه ی بالو)^(*) پیکهات. سه ره راپی رپوشوینی راپه رینه که، شه و ناکوکیبانه ی که وتبووه نیوان کورده سونیه کان و کورده کانی قزلباش که هه زیان نه ده کرد بینه پال راپه رینه که. له کۆبوونه وه که دا شه وهش گوترا که به شداری نه کردنی خپله کانی قزلباشی ناوچه ی وارتو (ولایه تی موش) و خنس (ولایه تی نه رزوم) مانای بوونی کوسپ و ته گه ریه له پیش راپه رینه که دا. هه ر چه نده شیخ سه عید

هه ولی ده دا شه خپلانهش له راپه رینه که دا به شداریبکه ن، به لام شه وه ی بۆ نه چووه سه ر. هه روا شیخ سه عید هه ولیدا خپله کانی ده رسیم بۆ راپه رینه که راکیشیت به لام له مه شدا سه رنه كهوت^(*).

هه ر له و کاته دا له زۆر ولایه تی رۆژه لاتتی ولاتدا به چاکی ده سترکا به خۆئاماده کردن بۆ راپه رین له دژی ده سه لاتداریی تورك. له ناو سه ر کرده ی خپله کانی ده رسیمدا گه توگۆ ده رباره ی رپوشوینی خه بات بۆ رزگار بوون له ته وقی کۆیلایه تی توركیا هه ر به رده وام بوو. سه ره راپی شه وهش زرۆیان سیاسه تی ریککه وتنیان په سه ند کرد و به رژه وه ندی خۆیان به چاکتر ده زانی و هه ر له سه ر خه و و خه یال و هیوارداری سیاسه تی که مالییه کان له باره ی مه سه له ی کورده وه ده ژیان و یه که له وانه ی شه ر رپبازه ی پشتگیریکرد هه سه ن خیری نوینه ری ده رسیم بوو له شه نجومه نی گه لی تورکی مه زندا، هه ندیکیش پپچه وانه ی هه لویستی هه سه ن خیری راوه ستانه وه، وه که بیار نوری ده رسیم و سه عید رهزا که هه ردووکیان چاری بنه رته تی مه سه له ی کوردیان پشتگیریده کرد، هه ندیک که سانی تری ناسراوی کوردیش لایه نگیری شه مانی ده کردن. له وانه ی که بروایان به به ئین و په پمانی کاربه ده ستانی توركیا نه کرد و خه باتی چه کداریان به تاقه ریگای هیئانه دی مافه نه ته وه یه کانی گه لی کورد ده زانی.

(*) S. S. Aydemir. T. Adam Mustafa Kemal. Cilt.3 Istanbul 1966. S. 225.

(*) M. S. Firat. Dosu illeri ve Varto Tarihi S. 129.

سه‌ره‌پای‌ئوه‌ش خێله‌کانی ده‌رسیم له بزوتنه‌وه‌که‌ی شیخ سه‌عیددا به‌شدار نه‌بوون. له‌کاتی‌کدا کوردانی رۆژه‌لاتی ده‌رسیم بۆ راپه‌رینه‌ییکی گه‌وره خۆیان سازده‌کرد، چهند سه‌رۆک خێلێکی ده‌رسیم له‌سه‌ر په‌لوه‌پایه‌ی ناو ئه‌نجومه‌نی گه‌لی تورکیا له‌ناکوکی دابوون و به‌م کاره‌ش یارمه‌تییه‌کی باشی که‌مالیه‌کانیاندا که سوودیان له‌ناکوکی ناو خێله‌کان وهرگرت و سیاسه‌تی دوژمنایه‌تیکردنی گه‌لی کوردیان به‌جێگه‌یاندا.

تا له‌م ماوه‌یه‌دا بیژاری له‌ناو دانیشتوانی ولایه‌ته‌کانی رۆژه‌لاتدا په‌ره‌ی ده‌سه‌ند. ئه‌مه‌ش به‌ئاشکرا له‌کاتی سه‌ردانه‌که‌ی شیخ سه‌عید بۆ ئه‌و ناوچانه‌ ده‌رکه‌وت. ئه‌وه‌بوو به‌سه‌دان چه‌کداری کورد چوونه‌ پالی. هه‌روا ته‌واوی دانیشتوان به‌گه‌رمی پێشوازییان لێکرد. له‌نیوه‌ی دووه‌می مانگی کانوونی دووه‌مدا کۆمه‌ڵێکی زۆر له‌ شیخ و ئیمام و پیاو ماقولان له‌گه‌ڵ شیخ سه‌عید چوونه‌ سه‌ردانی مه‌لبه‌ندی ولایه‌تی داراھینه (گه‌نج) و ناحیه‌ی لیجه‌وخانی^(*). له‌ رۆژی ٥ شوباتی ١٩٢٥ دا شیخ سه‌عید له‌گه‌ڵ سه‌د سواره‌ی چه‌کدار و کۆمه‌ڵێک له‌ رابه‌ران خانێ به‌جێده‌هێلن و ده‌چنه‌ گوندی پیران^(*). له‌و‌ی میوانی عه‌بدولپه‌حیمی برای ده‌بی، هه‌ر ئه‌و شه‌وه‌ ملازمی یه‌که‌م حوسنی ئه‌فه‌ندی له‌گه‌ڵ مسته‌فا عاسم و پانزه‌ سه‌رباز ده‌گه‌نه‌ مالی عه‌بدولپه‌حیم و له‌ شیخ سه‌عید داوا

(*) M. Toker, Seyh Sait ve isyani S. 37.

ده‌که‌ن ده‌ کوردیان به‌ ده‌سته‌وه‌ بدا که به‌ کوشتن تاونبارن و وان له‌ مالی به‌حری ناویک.

له‌ وه‌لامدا شیخ سه‌عید گوتی: ((ئیمه‌ به‌هه‌قرا گه‌یشتوینه ئیره، هه‌قالی یه‌کین. هیقیدارم تا من لفرم خراپه‌تان بۆیان نه‌بی. کاتی ئه‌زدچم ئیوه چۆن ده‌خوازن وابکه‌ن))^(*).

شیخ داوای لێکردن که ده‌ستیان بۆ نه‌به‌ن، به‌لام ئه‌فسه‌ره‌ تورکه‌که‌ وای ده‌رپری که ریزی که‌س ناگریت و ته‌نیا به‌په‌پی یاسای کۆماری ده‌جولیتته‌وه و فه‌رمانیدا تاونباره‌کانی بدرین به‌ ده‌سته‌وه. کاتی‌ک فه‌رمانی ئه‌و ئه‌فسه‌ره‌ جێبه‌جێ نه‌کرا، لێکدانی چه‌کداری له‌ نیوان خه‌لکه‌که‌ و کۆمه‌ڵی ئه‌فسه‌ره‌کاندا به‌ سه‌رۆکایه‌تی حوسنی ئه‌فه‌ندی روویدا. له‌ ئه‌نجامدا هه‌ندیکیان لێ کورژران و ئه‌وانیتر به‌ دیل گیران و ئه‌م پێک هه‌لپژانه‌ که سالی ١٩٢٥ له‌ گوندی پیران روویدا ریگه‌ی له‌ نه‌خشه‌ی راپه‌رینه‌که‌ برپیه‌وه.

له‌ راستیدا شیخ سه‌عید له‌و باوه‌ره‌دابوو که کورده‌کان هه‌شتا ناماده‌ن بۆ به‌شداری له‌ راپه‌رینه‌ییکی گه‌وره‌دا. له‌به‌ر ئه‌وه‌ له‌ گوندی پیران ده‌رچوو به‌ره‌و گه‌نج که‌وته‌ری بۆ ئه‌وه‌ی رووداوه‌که‌ی پیران جله‌و گیربکات و ریگه‌نه‌دا بۆ ناوچه‌کانیتر بلاویته‌وه، به‌لام کاتی‌ک شیخ تابه‌ری برای به‌ رووداوه‌کانی پیرانی زانی له‌ رۆژی ده‌ی شوباتدا له‌ لیجه‌ پۆسته‌ی گرت و له‌ یانزه‌ی

(*) M. U. Dersimi, Kurddistan tarihinde Dersim- S. 176.

(**) گوندی پیران ده‌که‌وتته‌ ناحیه‌ی ئه‌رگانی (له‌ ولایه‌تی بینگول).

شوباتدا به خۆی و دووسه ده که سهوه چوه خزمهت شیخ سه عید له گهنج و ئەو پاره و به لگه و ئەو راقانهی گهرا بون به دهستی گه یاند. ئەم دوو رووداوه به سه رتای دهستی کردنی راپه رینه که داده نرین و ئیت له وه له لومه رجه دا له پیش شیخ سه عیددا هیچ نه مایه وه ئەوه نه بی بلی: ((وا دیاره ئەمه دهستی قه ده ره)) (*) و به کردهش له راستیدا بووه رابهری راپه رینیک که پیش کاتی خۆی هه لگه راسا.

له رۆژی چواردهی شوباتدا شیخ سه عید و لایه نگرانی که ژماره یان گه یشته ده هه زار کهس، ده سه لاتیان به سه ر شاری گه نجدا گرت (*).

هه روا والی و کاربه دهسته تور که کان به دیل گیران و فه قی حسان که سه رۆکی خیلی مودان بوو کرا به والی گهنج و یاسایه کی نااسایی ده رکرد و، به پپی ئەو یاسایه شاری گهنجی کرد به پایته ختی کاتی کوردستان و هه موو کوردیکیش له پیناوی باوه ردا به تیکۆشه ر داده نرین و، هه موو ده سه لاتیکێ ئایینی و دنیایی که وته دهستی شیخ سه عید و پپویست کرا گشت باج و کویله کانیش بۆ گهنج ره وانه بکرین (*).

(*) M. S. Firat Dosu illrei ve yarto tarihi s. 132.

(*) M. N. Dersimi, Kurdistan Tarihinde Dersim. S. 177.

(*) M. N. Dersimi, Kurdistan tarihinde Dersim S. 177.

راپه ریه کان بانگه وازیکیان بلا و کرده وه و باجی (()) (*) که زۆر چاره گران و قورس بوو به سه رسانی ها ونیشتمانییه کان وه، لایان برد و داوایان له دانیشتوان کرد له جیاتی ئەوه نازووقه و شتی وا بۆ شۆرشگه ران بنیرن، ئەم کارهش له لایه ن کۆمه لانی خه لگی جوتیاره وه په سه ند کرا و به شی زۆریان له دژی کاربه دهسته تور که کان دهستیان دایه چهک (*). له ماوه یه کی کورتدا راپه رینه که له خاکیکی فراواندا ته نییه وه و چوار ولایه تی رۆژهه لاتی گرت وه (*).

ئەو هۆیانه ی له سه ره تاوه بوونه هۆی سه ره که وتنی راپه رینه که گه لیکن، ناخۆشی ریگاوبان و زۆری دۆله کان بوونه یاریده ده ری شۆرشگه ران و هه ر له و کاته شدا گه لیک گیر و گرتی گه وه ریان خسته پیش جوولانه وه ی سوپای تورکیا.

هه روه ها شیوه ی پیکه اتنی نه ته وه بی ئەو ناوچانه ی راپه رینه که یان تیدا روویدا له قازانجی راپه ریه کان بوو. بۆ نمونه له ولایه تانه ی که شۆرشگه ران دهستیان به سه رداگرتن شهش سه ده هه زار کورد هه بوون. واته سی هینده ی ژماره ی تور که کان ده بوون، و پرای ئەوهش سه ده هه زار چه ره که سی له و ناوچه یه دا ده ژیان. ئەمه سه ره پای که مایه تییه کی عه ره بی و

(*) له چاپی عه ره ییدا وشه ی ناو دوو که وانه که نه نووسراوه - ج. د.

(*) س-س نه فا ناسیف باری که مه نه ته وایه تییه کانی تورکیا - په ریفان ۱۹۶۳.

(*) S. S. Aydemir, Ikrnci Adim. Ismet Inunu Cilt I. Istanbul 1968. S. 308.

که مایه تییه کی ئه رمه نی. شایانی باسه رۆله کانی ئه م که مه نه ته وایه تییه نه شوڤر شگیره کانیا ن خۆش ده ویست و زۆریشیان به چه که کانیا نه وه چوونه پالیان. شان به شانی ئه وان له دژی ئه و چه و سانه وه یه ده جه نگی ن که له لایه ن کار به ده ستانی تورکیا وه تووشی هاتبوون. ئه م هۆیا نه هه موویان له سه ره تا وه ببوونه یاری ده ده ری سه رکه وتنی بزووتنه وه که.

نارمسترونغ له م باره یه وه نووسیویه تی و ده ئی:

((راپه رینه که له کوردستان و ولایه ته کانی رۆژه لآت هه لگی رسابوو. هه روا هه ره شه ی له ناوچه کانیه تریش ده کرد و ته خت و به ختی کۆمار هاتبووه له رزه (*).

(*) H. C. Armstrong Geey Wolf. Mustafa Kemal. London. 1934. P. 264.

به ریڼه چوونی راپه رینه که

له ناوه راستی شوباتی ۱۹۲۵د، شیخ سعید په له کانی حاجی حه سهن و عومهر فارۆ هه روا هۆزی مستان و بو تانی له خوارووی چیا یا جوړا رابه ریټی کردو له روژی بیسته می ئهم مانگه دا دهسه لاتی به سه ر لیجه و خانی داگرت و هیزه که ی صالح به گ (خه لکی خانی) هاته پالی و شیخ به دو لئی خانیدا به ره و دیار به کر که وته ری و له روژی بیست و هه شته می شوباتدا و له ده و روبه ری شاری دیار به کر هیژیکی گه ورده ی شیخ شه مسه دین هاته پالی و هه ر له و کاته شدا له بیست و نویه می شوباتدا شیخ عه بدولره حیمی برای شیخ سعید له ناحیه ی مادن (له ولایه تی ئالی عه زیز) رابوو، به لام شیخ ئه یوب له گه ل ۵۰۰ جهنگاوه ردا له چرمیک (له ولایه تی دیار به کر) هاته پال شیخ عه بدولره حیم و له و یوه به یه که وه به ره و ئه رگانی هاتن. له روژی بیست و هه شته می شوباتدا شاری تالا بووه باره گای شیخ سعید و سوپای کورد که ئه و کاته ژماره ی گه یشته بیست هه زار سه رباز، لیږه شه وه دهنگو یاسیان له و هیژانه ی کورده وه بو ده هات که له ماردین و ئه رگانی و مادن له کاردا بوون.

لیږه دا ده بی ئه وه ش بلین که سه رکه وتن و پی تشکه وتنی کوردان له ئه نجامی هی رشیکی ری کوپینکی هیژی سوپاییه وه نه بوو. شیخ سعید خۆی رابه ریکی سوپایه کی ره می نه بوو به لکو رابه ری په له کانی هۆزه کانی کورد بوو که راسته و خۆ سه رکرده بی ده کوردن و هه ر چه نده کورده کان ببزوتنایه وه ئه وه نده ش دانیش توانی ناوچه کان ده چوونه پالیان و هه ر شوینیککی دانیش توان ده ستیان به سه ردا بگرایه به ریڼه به ریټیه کی نویی تیډا پیکنده هات ئه گه رچی ئهم به ریڼه به ریټیه هه موو کاتیک وانه بووه که پیویسته، له گه ل ئه وه شدا ده بی سه رنجی ئهم خاسیه ته بدری، هه ر له سه ره تای هه لگېرسانی راپه رینه که وه تا ئه و روژی له سیی مارتی ۱۹۲۷ دا عیسمه ت پاشا دهسه لاتی گرت ه ده ست. کورده کان له رووی سه ربازییه وه به هیژتر بوون، ئه مه ش به ئاشکرا ئه وه ده رده خا که دانیش توانی ناوچه رزگار کراوه کان شیخ سعیدیان خۆش ده ویست و لایه نگیری بوون. شیخ سعید داوای ده کرد ئاین له فه رمانږه وا کافره کانی ئه نقه ره رزگار بکری. به م کاره ش ئامانجی راسته قینه ی راپه رینه که ی له جه ماوه ری فراوان ده شارده وه که دامه زران دنی ده ولته تیکی سه ره خۆی کورده بوو، که پایته خته که شی دیار به کر بی. ناته واوییه کی جه وه هری سیاسه ته که ی شیخ سعید ئالیږه دا بوو. گه لیک له رابه رانی کورد بایه خیککی ته واویان نه دایه داخواییه ئاینییه که ی شیخ سعید و هه روا حه زیان نه ده کرد له پیناوی ئاینیدا بچنه جه نکه وه.

سهرکرده کانی کورد دهیانویست پاش رزگارکردنی دیاربه کر دانانی دهولته تیکی سهربه خوئی کورد ئاشکرا بکهن، بهلام دیاربه کر روهتی جهنگه کانی بو قازانجی کاربه دهسته تورکه کان گوړی.

شیخ سعید ههستی کرد که هیژه کانی دهستگرتن بهسهر دیاربه کردا بهش ناکات، جا بو ئه وهی سوود له کات وهر بگرن له گهل دهسته لاتداری دهستی به وتووژ کرد بو ئه وهی هاو نیشتمانییه کورده کان له ناو شاره وه بتوانن راپه رن، بهلام کاربه دهستانی دیاربه کر که ئه و کاته عه لی جه مال (میرداجی) پاریزه بو. کازم پاشا له شارا فرماندهی سوپا بو (ئوربای) سه روکی که نیسه ش مورسل پاشا بو هه موو نوخته گرنه گه کانی شاریان گرت و چاوه پروانی یارمه تیان ده کرد. کاربه دهستان چه کیان بهسهر دانیشه تواندا دابه شنه کرد و سوپا به ته نیا ئه رکی پاراستنی شاره که ی گرتنه ئه ستو، جا له بهر ئه وهی کاربه دهستان قایل نه بوون شار بدن به دهسته وه، شیخ سعید له سهره تای ئاداردا بریاریدا په لاماری شار بدا.

تیپه چه کداره کانی کورد که به تفهنگی راو و تفهنگی ماوزه ره چه کدار بوون و هندیکیان چه کی دهستیان گالوک بوو هه ولئاندا بچه ناو شاره وه و له شهوی یانزه ی ئاداردا تیپیکی هه لئبژاردی جهنگاوه ران له ده رگای ماردینه وه بو ناو شار نیژدران و چوونه پال لایه نگرانی شیخ که له گهل هیژه کانی تورکیادا بهیه کدا هاتن، بهلام هیژه کانی تورکیا بهسهریاندا زالبوون. جهنگاوه رانی کورد هاواریان ئه کرد (بژی سهربه خوئی، بژی کوردستان). له شه پکی سهختا که هیژه کان

هاوسهنگی یه که نه بوون سهد و په نجا کورد شههید کران و شهوانی تریشیان له ناو تاریکایی شهوا له شار ده رچوون. هه ندیکیشیان گه رابوونه وه بو ماله کانیا ن له شارد.

دوای ژیرکه وتنی شیخ سعید له دهسته لات گرتن بهسهر دیاربه کردا، فرمانی به هیژه کانیدا که بگه رینه وه، روژ به روژ وه زعی هیژه کانی خراپتر ده بوو. له باکووره وه چل ههزار سهر باز و له باشووره وه سی ههزار سهر باز له هیژه کانی حکوممهت گه ماروینان دابوون و ئه و کاته شیخ کوششیکی بی ئه نجامی ده کرد که سهرکرده کورده کان کو بکاته وه و هه موو توانایه کی یه دهگی به شه ری و ماددی بو چاک بوونی بارودوخی راپه رینه که بخاته کار. شیخ سعید له نامه یه کدا بو شیخ عه بدولپه حمان و شیخ ئیسماعیلی برای نووسیوه ده لی:

((روژی ههینی له سه عات چواردا نامه که تا م پیگه یشت که روژی ۱۹ ی شهعبان (۱۵ ی ئاداری ۱۹۲۵) نووسیوتانه. هه روا نامه یه کی شیخ محمهد رهشیدی له گهل بوو، گوتوتانه بوژان ئاغا و شیخ ئه یوب هاتوون بو کارانج و ده تانه وی هه روا منیش بگه مه ئه وی. ههزم ده کرد سهرتان لیبده م، بهلام هه ر ئیستا رهشید ئاغام له گهل سهد سواره بو به ره ی روژه لات نارد و ئه مرۆش چاوه پروانم-خوا بیکات-عه شیره تی نیرگیان بگات و ئه وانیش بو به ره ی شه ر ده نیژم و هه روا تایه ر و شیخ سه راجم نارد بو ناوچه کان تا وره ی جهنگاوه ران بهرز بکه نه وه و هیشتا نه گه پراونه ته وه. دوای گه پرا نه وه یان هه ندی کاروباری پیویست جینه جی ده که م و دیم بو

ناوچه‌کانیان بۆ قسه و باس له‌گه‌ڵ بوزان ئاغا و شیخ ئه‌یوب، ئیوه‌ش ده‌بی ئارام بگرن و جه‌نگاوه‌ران ده‌بی له سنووری شه‌ریعه‌تی ئیسلامیدا بچوێنه‌وه و دوورکه‌ونه‌وه له تالانکردنی مائی موسلمانان، به‌لام هه‌روه‌ك له نامه‌ی پێشودا باس‌کردبوو له کاتی زۆر پێویستیدا نازووقه و یارمه‌تی له عه‌مباره‌کان وهرگرن و پسووله‌یه‌کیان بدنه‌ی که وهرتانگرتوو له‌پاشدا یان به مال و یاخود به پاره بیانده‌ینه‌وه)).

خزمه‌تکاری جه‌نگاوه‌ران

محمد سه‌عیدی نه‌قشه‌ندی (*)

به‌لام به هه‌ول و کۆششی رابه‌رانی رابه‌رینه‌که نه‌یانتوانی هی‌رشه‌ی هی‌زه زاله‌کانی تورکیا راگیر بکه‌ن.

له‌م کاته‌دا هی‌زه‌کانی تورکیا له ده‌وروبه‌ری دیاربه‌کر نزیك ده‌بوونه‌وه و هی‌زه‌کانی شیخ سه‌عیدیش به‌ره‌و دۆله‌کانی خانی ده‌کشانه‌وه، ئالیه‌دا هی‌زه‌که‌ی شیخ عه‌بدوهره‌مان که له ئه‌رگانی به‌زی بوون هاتنه پالیان و پاش به‌رگری کردنیکی کورت رابه‌ریوه‌کان ناچاربوون بۆ داراهینی پاشه‌کسه بکه‌ن و له‌وێش بوونه چهند کۆمه‌لیک و له دارستانه‌کانی گه‌نج و پالو چه‌به‌ق چوور خۆیان شارده‌وه، شیخ سه‌عیدیش له‌گه‌ڵ شیخ و سه‌رۆک

(*) "Hksam" 27, 4. 1925.

خه‌یله‌کان له داراخانی ده‌رچوون و له ۲۷ی ئاداردا گه‌یشته‌نه چه‌به‌ق چوور له‌وی چاوه‌پوانی هاتنی عه‌بدووللا و شیخی و شیخه‌کانی تری ئال عه‌زیز و فارتو و کیفییان کرد (*).

له ۲۶ی ئاداردا هی‌زه‌کانی تورکیا هی‌رشه‌یکی توندیان کرده سه‌ر ناوچه‌کانی دیاربه‌کر و فارتو و عه‌زیز به‌و هۆیه‌وه فه‌یله‌قیکی له‌شکری یه‌که‌می تورکیا گه‌یشته ناو شاری فارتوو، سه‌رکرده‌ تورکه‌کان ده‌یانویست له‌هه‌ر چوارلاوه ده‌وری رابه‌ریوه‌کان بگرن و رینگه‌ی گه‌یشته‌نه عی‌راق و سو‌ریا و ئی‌رانیان له روو دابگرن (*). یه‌کی له‌و هۆیانه که یاریده‌ی سوپای تورکیایاندا که بتوان پێشکه‌ون ئه‌و ئاژاوه و تالانکارییه‌ بوو که له‌ناو شاری ئال عه‌زیز و شه‌ره‌کانیتردا روویدا بوو، سه‌ره‌رای ناکوکی نیوان رابه‌رانی کورد و رویشته‌نی هه‌ندیکیان و هه‌ندیک له سه‌رۆکی خه‌یله‌کان بۆ پال تورکه‌کان (به‌تایبه‌تی خه‌یله‌کانی ئال عه‌زیز)، بۆ نمونه نه‌جیب ئاغای سه‌رۆکی خه‌یله‌کان (ئورفا) و به‌گه‌کانی ئال عه‌زیز و هه‌روا خه‌یله‌کانی رۆژه‌لاتی ده‌رسیم وه‌ک خه‌فیران و لولان و ئه‌بزوولان و سو‌ران به سه‌رۆکایه‌تی رابه‌ری ئایینی دوغان دیوئوغلو حسین که له‌گه‌ڵ تورکه‌کان هاوکاری کرد و ناپاکی له‌گه‌ڵ بزوتنه‌وه‌ی رزگاربخوازی کورد کرد و له پشته‌وه له هی‌زه رابه‌ریوه‌کانیدا که له‌گه‌ڵ شیخ سه‌عید بوون و له ئه‌نجامدا رابه‌ریوه‌کان ناچاربوون له یه‌کی نیساندا به‌ره‌و

(*) M. S. Firat, Qsgn, iheri ve Varto tarihi S. 134.

(*) S. S. Aydemir, T. Adam. Mustafa Kemal Cilt 3, S. 226.

سَالَوُ (*) بکشینهوه که هیزه حکوومییه کانی کازم پاشای لیّ نزیك بوو بوونهوه. زۆریه ی زۆری کورده کان (نزیکه ی پینج هزار کهس) کشانهوه بو دۆلیّ میند و بۆسه یه کیان بو که تیبیه ی پینجه می نازم پاشا نایه وه و له رۆژی سیّ نیساندا شه ریکی سهخت قهوما و یهك رۆژی تهواوی خایاند و پهله کورده کان شه ریکی زۆر نازایانه یان کرد، بهلام ناچار بوون لهو دۆله بکشینهوه و بو دارستانه کان پهنا بهرن، بهلام شیخ شه ریف له گهلّ پیاوه کانیدا رووی کرده چیا یاجۆرا تا بگاتهوه پال شیخ سه عید و له شه شی نیساندا هیزه کانی حکومهت گه یشتنه چه بهق شوور. بۆیه شیخ سه عید و هاوکارانی که ژماره یان سیّ سه د سوار ده بوون ناچار بوون بو سولخان پاشه کشه بکهن، خلیّ خو رمیک پشتگیری کار به دهسته تور که کانیان کرد. بو نمونه سه رۆکی ئەو خیله گوجوک محمه د خولیوس ئەفهندی سیّ سه د چه کداری خسته ژیر دهستی تور که کانه وه له دژی راپه رپوه کان و عه لی که مالی برایشی سه د سواره ی بو تور که کان ته رخان کرد. هیزه کانی تور که له گهلّ ئەو خیلانه ی پشتگیری بیان ده کردن توان بیان هیزی کوردان ببه زینن به تایبه تی خلیّ جبران له دۆلیّ کارلیۆف و ههردوو سه رۆکی ئەو خیله بابو و حتو له گهلّ په نجا سواره دا بو ناوچه ی سون کشانه وه و له عه شق مه ییدان گه یشتنه وه هیزه کانی شیخ سه عید.

(*) M. N. Dersimi, Kurdistan tarihinde, dersim, s. 187.

سەرکردەکانی تورک بۆ ئەوانەى یارمەتى ھێزەکانى حکومەتییان دا بوو. بۆ سەرۆکەکانى خێلى خۆرمیک و دانیشتونى کيفى پەرۆزباييان نارد و بروسکەى مستەفا کەمالى سەرکۆمار درایە زوخت کە والى ئەرزۆم بوو. ھەروا کازم کە چاودێرى سوپای سێبەم بوو، لەگەڵ عوسمان نوری کە سەرکردەى ھێزى یانزەھەم بوو (*).

لە کۆتایى نادارى ١٩٢٥ دا خالد حەسەنان و عەلى رەزا و خالد جبرى و رابەرانى تری کورد لەگەڵ ھەزار سوارەدا ناچاربوون دواى ژێرکەوتنى ھێرش بۆ سەر خەنس بەرەو رۆژھەلات بکێشنەو (*).

تا لەم کاتەدا ھێزەکانى تورکيا لە کراکوس بە یارمەتى سەرۆکەکانى خێلى حەیدەرەن. کوردان ناچارکران بچنە جەنگى تازەى زۆر سەختەو کە ئەو بوو خالد حەسەنان و ئەوانى لەگەڵى بوون ناچاربوون لە سنوور دەرچن و رووبکەنە ئێران. حکومەتى ئێران بە ئاگر و ناسن پێشوازی لە کوردە راپەرپووەکان کرد، لە ئەنجامدا شەسەدینى کورپى خالد حەسەنان بەگ و عەباسى کورپى شێخ سەعید و ھەروا سەرۆکى خێلى زەرگان کرم و گەلیک لە راپەرپووەکان شەھیدبوون و خالد حەسەنان بەگ و عەلى رەزاو ئەو جەنگاوەرانەى کەمانەووە چونە پال رابەرى کورد سەمکۆ (*).

(*) M. S. Firat, Dosu, illeri ve varto tarihi. S. 137-138.

(**) سەرچاوەى پێشوو ل ١٤٣ - ١٤٥.

(*) M. N. Dersimi, Kurdistan tarikinde Dersim. S. 178-179.

ھۆى ژێر کەوتن و پاشەکشەى کوردەکان لە ھەموو ناوچەکاندا لەپێش ھەموو شتێکدا ئەو بوو کە حکومەت لەبارەى بەرپووەبەرى و سیاسى و سوپایى ھەو بە ریشەکێشانى راپەرپووەکان بە چاکى خۆى ئامادە کردبوو.

ئەو كاروبارە ياسايى و سوپايبانەى كە فەرمانپەرەوايانى تورك بۆ ريشە كيشكردى راپەرپىنە كە بەجىيان گە ياند

بەپيچەوانەى پيشىينى كاربەدەستانى توركيانە، لەوهدا كە راپەرپىنە كە شتيكى وانبيە، لە سەرەتاوہ راپەرپىنە كە ولايەتەكانى رۆژھەلات و خوارووى رۆژھەلاتى ولاتى گرتەوہ، بەلام رۆژنامەكانى توركيانە دواى چەند رۆژتيك لەدەستپيكردى راپەرپىنە كە ھەندى شتيان دەربارەى ئەوہى ناويان ليئابوو ((رووداوەكانى غەنەج)) نوسيبوو. جا ھەرچەندە حكومەتى توركيانە ناگادارى بزوتنەوہى كورد بوو لە رۆژھەلاتى ولاتدا، بەلام ئەوہى لەبەرچاوە نەبوو كە بەم شيوہە گەورەبى. ھۆى ئەمەش ئەو دەنگوباسە گەشبينانەيە بوو كە رۆژنامەكانى توركيانە دەيان وتەوہ و ئەو بەياننامە رەسميە داتاشراوانەى كە لە كاربەدەستانەوہ دەربارەى ريشە كيشكردى خيترايى ((بزوتنەوہ كۆنەپرستىيەكەى شيخ)) دەركرابوون. بۆ نمونە لە ۱۸ شوباتى ۱۹۲۵ داو لە كۆبونەوہى پەرلەمانى توركيانە لە وەلامى پرسيارى يەكيكە لە نوينەرەكاندا وەزيرى ناوخوا رايگەياند كە ((لە غەنەج جەردەيەكى ريگر بەناوى شيخ سەعيد پەيدا بوو، لەگەل دەست و پيوتەندەكانيدا ناوچە كە تالان دەكەن. بەلام ئەو كاروبارەى توندوتيژى حكومەت بە زووترين كات لەناوى دەبات (*)).

جا بەم بۆنەيەشەوہ دەتوانرى باسى وتە دەرپىنەكەى ئەنيس بەگ بكرى كە ئەو كاتە كاروبارى توركيانە لە مۆسكۆ بەرپىوہدەبرد و گوتى: ((.....ئە. بزوتنەوہيە بۆ حكومەتى توركيانە مەرتسبيەكى نييە و بارى ولات تيكنادات. شيخ سەعيد لە ژيتر پەردەى دروشمى ئاينيدا ھەستاوہ. لەبەر ئەوہ دەنگونجى ھەندى كۆنەپرست لە توركيانە ھەبن لەگەل بزوتنەوہكەى شيخ سەعيد بن، بەلام كۆمەلانى خەلك لەم بزوتنەوہيە دوورن و من ھيچ گومانم لەوهدا نييە كە ئەم بزوتنەوہيەش ريشە كيش دەكرى، ھەرۆك چۆن سالى پار راپەرپىنەكەى خيلى ئابوور ريشە كيش كرا (*)).

بەم چەشنە بەياننامە و وتە دەرپىنى رەسمى توركەكان وەكو ئاشكرايە زۆر گەشبينانە بوون سەبارەت بە دوايى ھاتنى خيترايى رووداوەكان لە رۆژھەلاتى ولاتدا و ھەر لەو كاتەشدا ھەستيان بە مەترسى وەزەكە كەردبوو. لەبەر ئەوہ پەنايان بۆ بەجىگەياندى ھەندى كاروبارى پيويست بردبوو بۆ ريشە كيش كردنى راپەرپىنەكە.

لە درەنگە شەوى ۲۲ و بەرەبەيانى ۲۳ى شوباتدا ئەنجومەنى وەزيرانى توركيانە كۆبونەوہيەكى لەناكاويان بە سەرۆكايەتى سەركۆمار و بە بەشداريكردى سەرۆكى ئەركان فەوزى پاشا (چقماق) بەست و لەو كۆبونەوہيەدا بارى ئاسايى برپاردرا و ناوچەى راپەرپىنەكەيان بۆ ماوہى مانگينك خستە ژيتر حوكمى عورفيەوہ و ئەنجومەنى گشتى توركيانە ئەو

(* (بەرەبەيانى رۆژھەلات)) ۱-۳-۱۹۲۵ (بە زمانى روسى).

(*) B. Cemal, Seyh Sait Isyani, Istanbul, 1955, S. 39.

برپارهی پهسند کرد و لهو برپارهدا و تراوه: ((ئهو راپه‌پینهی له‌دژی هیژه چه‌کداره‌کانی تورکیا له به‌شیکی ولایه‌تی ئه‌رغانیدا روویدا و دیاربه‌کر و ئال عه‌زیز و غه‌نه‌جی گرتوه‌توانای هه‌یه‌په‌ره‌بسینی، بۆیه حکومهت برپاریدا باری نااسایی له ولایه‌ته‌کانی موش و ئه‌رغانی و دهرسیم و دیاربه‌کر و ماردین و ئورفه و سیعزک و سیرت و به‌دلیس و وان و هه‌کاری و هه‌روا له ناوچه‌کانی کیفی و خه‌نس له ولایه‌تی ئه‌رزه‌پۆم برپار بدات (*).

له رۆژی ۲۴ی شوباتدا کۆمه‌ڵێک له نوێنه‌رانی حزبی کۆماریی گه‌ل کۆبوونه‌وه و فه‌تعی به‌گی سه‌رۆکی حکومهت و جه‌میل به‌گی وه‌زیری ناوڤۆ، دهرباره‌ی رووداوه‌کانی غه‌نه‌ج و تاربان خوینده‌وه و فه‌تعی به‌گ ئه‌مجاره به ((جه‌رده و ریگر)) ناوی دهربردن، به‌لکو ئه‌وه‌ی دووپات کرده‌وه که ((راپه‌پینه‌که سه‌روشتیکی کۆنه‌په‌رستانه‌ی هه‌یه)) هه‌روا رایگه‌یاند که شیخ سه‌عید بۆ دامه‌زراندنی کوردستانییکی سه‌ربه‌خۆ و په‌یوه‌کردنی شه‌ریعهت و دانانی خه‌لیفایه‌تی و داوای خه‌بات له پیناوی رووخاندنی رژیمی خوانه‌ناسی ئیستادا هه‌ولده‌دات (*). هه‌موو قسه‌که‌رانی کۆبوونه‌وه‌که دووپاتیان کرده‌وه که راپه‌پینه‌که کۆنه‌په‌رستانه‌یه و پيش هه‌موو شتیێک ئه‌نجامی ((ئایین په‌روه‌ریی کوێرانه‌ی کورده‌کانه)) و به هاندانی ده‌وله‌تانی بیگانه‌یه.

(*) "Hakimiyeti Milliye", 24.2.1925.

(*) M. Toker, Seyh Sait ve Isyani, S. 22.

له پاش گفتوگۆکردن له‌سه‌ر وه‌زعی رۆژه‌ه‌لاتی ولات، مه‌هموود عیزه‌ت به‌گی وه‌زیری دادپه‌روه‌ری پرۆژه‌ی یاسایه‌کی خوینده‌وه که پيشکەش به حکومهت ده‌کری و ئه‌م شتانه‌ی تیدا بوو:

۱- هه‌موو کاروکرده‌وه‌یه‌که که چ به‌رده‌وامی یان به نووسراوی هه‌ولده‌دا هه‌ستی ئایینی گه‌ل بۆ ئامانجی سیاسی به‌کاربێنی: به‌تاوانیێک له دژی نیشتمان داده‌نریت.

۲- هه‌رکه‌سیێک به‌ده‌می یان به نووسراو بۆ پیکه‌وه‌نانی کۆمه‌له ئایین به‌کار بێنی یان وتار بلاوکه‌توه و ئایین بۆ ئامانجی سیاسی به‌کاربێنی، هه‌موو ئه‌م چه‌شنه‌کارانه به‌خیانه‌تی هه‌ره‌گه‌وره داده‌نرین.

۳- زۆربه‌ی زۆری نوێنه‌رانی حزبی کۆماریی گه‌ل داوایان کرد ئه‌. پرۆژه‌ی یاسایه‌ برپار له‌سه‌ر بدريت، ئه‌وه‌بوو به ته‌واوی ده‌نگه‌کان له‌لایه‌ن نوێنه‌رانی ئه‌م حزبه‌وه په‌سه‌ندکرا (*).

۴- له بیست و پینجی شوباتدا ئه‌نجومه‌نی گشتی له په‌رله‌مانی تورکیادا ماده‌ی ژماره‌یه‌کی یاسای سزادانی دهرباره‌ی خیانه‌تکردن له نیشتمان که له ۱۵ی نیسانی ۱۹۲۳ دا

(*) "Istanbbul" 25.2.1925.

دانرابوو دەستکاریکرد (یاسای ژماره ۵۵۶) ئەو ماددەیە
گۆردرا. دواى دەستکاری کردنه که بهم چهشنه ی لیپهات:

دامه زاندى ریکخراوى سیاسى له سهر بناغه ی ئایینی قه دهغه یه. ههروا
به کارهینانی ئاین له پیناوی هینانه دی ئامانجی سیاسیدا و ئەو
کهسانه ی ئەم جۆره کردهوانه بکهن، یان ببنه ئەندامی ئەم ریکخراوانه
به خائین دادهنرین*).

شایانی باسه که فرمانه وایانی تورک هاو بیروپا نه بوون له هه لویستدا
دهرباره ی سیاسه تی ناو خۆ، به تایبه تی سه باره ت به ریشه کیشکردنی
بزووتنه وه که ی کورد، سه رنج ده درا که هه لویستی حزبی کۆماری گهل و
کۆماری پیشکه وتنخواز لیک جیاوازی بوون. ههروا له ناو حزبی کۆماری
گهل خۆشیدا جیاوازی هه بوو، له م حزبه دا سی پارچه هه بوون: مام
ناوهنده کان و نه ته وه پهروه ره ده مارگیره کان و ((چه په وه کان)). فه تخی
به گ سه ره وکی مام ناوهنده کان و عیسمه ت پاشا سه ره وکی نه ته وه پهروه ره
ده مارگیره کان بوون، به لام چه په وه وه کان ((رادیکالیسه کان)) مه جمودی
عیزه ت پاشا له لایه ن مسته فا که ماله وه لایه نگیری ده کرا.

نه ته وه پهروه ره ده مارگیره کان که له سه ره وکیه تی حزبا زۆربه بوون هه لیک
له باریان دییه وه بۆ دوورخستنه وه ی مام ناوهنده کان له حوکمرانی، ههروا بۆ
داپلۆسینی ((پیشکه وتنخوازه کان)) راپه رینه که ی شیخ سسه عیدیش

"Dustur" Lill . 6.5.107. (*)

هه لیک زۆرباش و له باربوو. فه تخی به گ پیش هه موو شتیك وا تاوانبارکرا
که به رامبه ر راپه رینه که که مه ترخه می کردوه و به هوی هه لویستی
گه شینانه ی له هه لسه نگاندنی قه باره ی بزووتنه وه که و مه ترسییه که یدا،
ههروا به هوی شل و شۆلییه وه له هه لپژاردنی هویه کانی ریشه کیش کردنی
کهوته به ره خنه و هیرشه وه، ته نانه ت له سه ره تای رووداوه کاند و
سه رنج درا دیارده یه کی ئاسایی لیره دا هه یه و، به شیک له نه ندامانی حزبی
کۆماری گهل نه ک هه ر په نایان نه برده به ر بی ده نگ بوون و که مکرده وه له
قه باره ی بزووتنه وه که ی کورد و به س به لکو به پیشچه وانوه ته وانان
بزووتنه وه که یان زۆر به گه وره تر ده خسته پیش چاو، ئەو هه لویسته ش که
له سه ره تاوه له سه رکرا دیه تی حزبی کۆماری پیشکه وتنخوازا گیرایه به ر
پیشینی نه ده کرا. له جیاتى ئەوه ی ریشوینی تاقیکراوه ی پیشو بگریته
به ر له وه دا که له پیناوی ره خنه گرتن له حکومه تدا هه ر گیروگرتیك
بگریته مۆله ت و ئەم جاره ش مه سه له که زۆرباش و له باربوو، به لاه
((پیشکه وتنخوازه کان)) راسته وخۆ ریبازی پشتگیری ته واوی حکومه تیان
گرت به ر، نه ک هه ر سۆزیکیان به رامبه ر راپه رینه که پیشاننه دا به لکو بۆ
ریشه کیش کردنی بزووتنه وه که بازوی خۆشیان پیشاندا و رابه رانی حزبی
کۆماری پیشکه وتنخواز لایه نگیری ئەو کاروباره یان کرد که له لایه ن
حکومه تی فه تخی به گه وه پیشنیارکرا بوو. له ئەنجومه نی تورکیدا کهوتنه
وتاردان و له رۆژنامه کانیشدا بانگه وازیان له دژی راپه رینه که بلا کردوه و
په پمانی پشتگیری ته واویان تیدا دایه حکومه ت.

كازم قه‌ره‌به‌كر پاشا به‌ناوى حزبى كۆمارىي پيشكه‌وتنخوازوه قسه‌ى كرد و ريكه‌وتنى خۆى له‌گه‌ل حكومه‌ت راگه‌ياند له‌وه‌دا كه خائىنانى نيشتمان له‌وانه‌ى كه ئايين بۆ مه‌به‌ستى سياسى به‌كاردڤين بكرين به‌چهند به‌شيكه‌وه و هه‌روا رايگه‌ياند كه هه‌ر مه‌ترسييه‌ك له‌ ناوه‌وه يان له‌ دهره‌وه له‌گه‌ل رۆله‌كانى ئەم نيشتمانەدا رووبه‌روود هه‌بته‌وه و هه‌موو وه‌ك يه‌ك پياو به‌رهه‌لستى ده‌كەن^(*).

كۆميتەى ناوه‌ندى حزبى كۆمارى پيشكه‌وتنخواز بۆ لقه‌كانى حزب له‌ ويلايه‌ته‌كاندا بروسكه‌ى نارد و داواى لڤكردن كه بزوتنه‌وه‌كه‌ى شىخ سه‌عيد به‌ بزوتنه‌وه‌يه‌كى كۆنه‌په‌رست دابنڤن، ئەوه‌ى دووپات كرده‌وه كه حزب باوه‌رە‌كانى ئەم بزوتنه‌وه‌يه‌ په‌سەند ناكات^(*).

هه‌ر له‌و كاته‌شدا ته‌واوى رۆژنامه به‌رهه‌لستكاره‌كان له‌سه‌ر لاپه‌ره‌كانى خۆيان ده‌نگوباسى هڤدى و هيمنيان له‌ ناوچه‌كانى راپه‌رينه‌كه‌وه راده‌گه‌ياند و به‌ئاشكرا له‌ قه‌باره‌ى راپه‌رينه‌كه‌يان كه‌مده‌كرده‌وه. ئەم جۆره ته‌كتيكه‌ى حزبى كۆمارىي پيشكه‌وتنخواز ئەوه‌ى دهرده‌خست كه نه‌ك ته‌نيا هه‌ز له‌ دووركه‌وتنه‌وه له‌ بزوتنه‌وه‌ى كورد ده‌كات به‌لكو بۆ مه‌به‌ستى به‌رگرڤيش ئەوه ده‌كات، بڤگومان رابه‌رانى حزب نيازى لايه‌نگرانى حزبه‌كه‌ى عيسمه‌ت ئينۆتۆش ئاگاداربوون كه ده‌يانويست سوود له‌ رووداوه‌كانى

(*) "Tanin". 27.2.1925.

(*) B. Cemal, Seyh Sait Isyani. S. 47.

رۆژه‌لاتى ولات وه‌رڤگرن بۆ له‌ناوڤردنى هه‌ميشه‌بى به‌رهه‌لستكاره‌كان كه سه‌ريان به‌رزكردبۆوه^(*).

لايه‌نگيرى حكومه‌ت له‌لايه‌ن به‌رهه‌لستكاره‌كانه‌وه له‌ ناخۆشترين هه‌لومه‌رجدا، لاي به‌شيكى لابلالى مام ناوه‌ندى له‌ناو حزبى كۆمارىي گه‌لدا بارى سه‌رنجيكى زۆرگه‌وره‌كراوى خولقاندبوو سه‌باره‌ت به‌ گومانكردنى نادروست به‌رانبه‌ر به‌رهه‌لستكاره‌كان، ئەمه‌ش بووه هۆى ئەوه‌ى فه‌تخى به‌گ له‌ هه‌ول و كۆشى حزبى كۆمارى پيشكه‌وتنخوازدا راست و دروستى رڤيازه‌كه‌ى خۆى به‌رانبه‌ر به‌رهه‌لستكاران بڤينى. به‌لام زۆربه‌ى زۆرى حزبى كۆمارىي گه‌ل هه‌لوڤستى تريان گرتبه‌ر و وايان ته‌ماشاي هه‌لوڤستى به‌رهه‌لستكاره‌كان ده‌كرد وه‌ك مانڤورڤك بڤت بۆ ده‌ست خستنى سۆز و لايه‌نگيرى خه‌لكى له‌ ولاتدا.

له‌به‌ر ئەمه و به‌پڤى نامۆزگارىي مسته‌فا كه‌مال، فه‌تخى به‌گ له‌گه‌ل سه‌رۆكه‌كانى حزبى كۆمارى پيشكه‌وتنخوازدا ده‌ستى به‌ گه‌توگۆ كرد و راوڤۆڤيكردن كه حزبه‌كه‌يان هه‌لوه‌شڤننه‌وه. هۆى ئەمه‌ش ئەو ره‌خنه توندوتڤڤه‌ بوو كه لابلالى نه‌ته‌وه په‌روه‌ره ده‌مارگڤره‌كانى ناو ئەم حزبه له‌دژى حزبى كۆمارىي پيشكه‌وتنخواز ده‌ستيان پڤكردبوو، وايان

(*) وا باشه لڤردها ئەوه‌ش باسبكه‌ين كه پالڤوراوانى حزبى كۆمارىي گه‌ل له هه‌لڤژاردنى به‌رڤوه‌رڤتڤيدا له هه‌موو شاره‌كاندا دهرنه‌چوون: له شاره‌كانى (سمون، ئەسكيشه‌ر، سواس و مرڤين)دا پالڤوراوانى حزبى كۆمارىي پيشكه‌وتنخواز و ((سه‌ربه‌خۆيه‌كان)) دهرچوون.

تاوانبارده کردن که کوردهکانیان بۆ راپه‌رین هانداه، به‌م بۆنه‌یه‌وه ده‌بی ئه‌وه‌ش بوتری که ئه‌م حزبه هیچ په‌یوه‌ندییه‌کی به‌و ناوچانه‌وه نه‌بوو که راپه‌رینه‌که‌یان تیدا هه‌لگه‌رسابوو. هه‌روا هیچ جۆره په‌یوه‌ندییه‌کی ریکوویکی و شه‌خسی له‌گه‌ل ریکه‌رانی راپه‌رینه‌که‌دا نه‌بوو، به‌لام لایه‌نگه‌ر کانی هه‌لوه‌شاندنه‌وه‌ی حزبی کۆماری پيشکەوتنخواز به‌هه‌موو ریزگه‌یه‌که هه‌ولیان ده‌دا ئه‌و ماده‌یه‌ له‌ پرۆگرامی حزیدا که ده‌رباره‌ی ریزگرتنی ئاین بوو بگۆرن (ماده‌ی شه‌شه‌م)*). له‌کاتیکدا به‌پیتی ماده‌ی ژماره (۲)ی ده‌ستوری سالی ۱۹۲۴ ی کۆماری تورکیا، ئاینی ده‌ولت ئیسلام بوو، واته‌ تورکیا ده‌ولتیک ئیسلام بوو، ئه‌گه‌ر ماده‌یه‌که ده‌رباره‌ی ریزگرتنی ئاین له‌ناو پرۆگرامی حزبی کۆماری پيشکەوتنخوازدا بوايه هیچ پيچەوانه‌ی ده‌ستوره‌که‌ی سالی ۱۹۲۴ نه‌ده‌بوو، به‌لام له‌گه‌ل ئه‌وه‌شدا هیشتا دوو هه‌فته به‌سه‌ر به‌رپابوونی راپه‌رینه‌که‌دا رانه‌بورده‌بوو که له‌ بیست و پینجهمی شوباتی ۱۹۲۵ دا فه‌تعی به‌گی سه‌رۆکی وه‌زیران کازمی قه‌ره‌به‌کر پاشای سه‌رۆکی حزبی کۆماری پيشکەوتنخواز و عه‌لی فوئاد پاشای سکرته‌ری حزب و ره‌ئوف به‌گی بانگ کردبوو پيی گوتبون: ((من راسپیردراوم که پیتان رابگه‌یه‌نم ده‌بی حزبه‌که‌تان هه‌لوه‌شینه‌وه، ئه‌گه‌ر وانه‌که‌ن ئه‌نجامی خراب ده‌بی و خوین ده‌رپۆزی))، پاشان له‌سه‌ری زیادکرد و گوتی ((به‌داخه‌وه که له‌م رووه‌وه قسه‌تان له‌گه‌ل ده‌که‌م و هه‌روه‌که ده‌زانن

(*) T. Z. Tannaya, Turiciyede Syasi Partiler, Istanbul, 1925.5.6.

من له‌ دژی هه‌موو چه‌شنه‌ کاورباریکه‌ ره‌گه‌زایه‌تیم)) ئینجا فه‌تعی به‌گ شوینی شلۆقی بۆ روون کردنه‌وه که گوتی ده‌ترسم بپیتته‌ که‌مایه‌تی*).

ئا به‌م شیویه‌ به‌ کرده‌وه مه‌سه‌له‌ی له‌به‌ر یه‌که هه‌لوه‌شاندنه‌وه‌ی حزبی کۆماری پيشکەوتنخواز بریاردا: ئه‌گه‌رچی به‌رنامه‌ و چالاکیشی پيچەوانه‌ی ده‌ستور نه‌بوو، به‌لام ته‌نیا ئه‌وه‌بوو که مسته‌فا که‌مال و نه‌ته‌وه په‌رسته ده‌مارگه‌ره‌کانی ده‌روپشتی سووربوون له‌سه‌ر دیکتاتۆری تاقه یه‌که حزبی بورژوازی تورک.

گفتوگۆکردن هیچ ئه‌نجامیکه نه‌بوو چونکه ((پيشکەوتنخوازەکان)) قایل نه‌بوون حزبه‌که‌یان هه‌لوه‌شینه‌وه و سه‌رۆکی حزب کازم قه‌ره‌به‌کر پاشا به‌ فه‌تعی به‌گی راگه‌یاندا: ئه‌گه‌رچی ئیمه‌ حزبان دامه‌زراندوه، به‌لام ته‌نیا کۆنگره‌ ده‌سه‌لاتی هه‌لوه‌شاندنه‌وه‌ی حزبی هه‌یه، ئینجا وتی حزبی کۆماری پيشکەوتنخواز هه‌موو کۆششیکه‌ حکومه‌ت بۆ ریشه‌کیشکردنی راپه‌رینه‌که‌ پشتگیری ده‌کات*، به‌لام ئه‌م به‌هانا نه‌هیچیان سه‌رنه‌که‌وتن.

له‌ رۆژی ۲ی ئاداری ۱۹۲۵ دا و له‌ کۆبوونه‌وه‌ی حزبی کۆماری گه‌لدا: ره‌جه‌ب به‌گ (به‌کر) و تاریکه‌ داو ره‌خنه‌ی له‌ سیاسه‌تی ناوخۆی فه‌تعی به‌گ گرت. وتاره‌که‌ی نزیکه‌ی سی سه‌عاتی خایاند. ئامانجی ئه‌وه‌بوو پيیستی په‌یره‌وکردنی کاروکرده‌وه‌ی دلره‌قانه‌تر بسه‌لمینی. فه‌تعی به‌گ کاتی خۆی

(*) S. S. Aydemir, T. Adam. Mustafa Kemal, cilt, 3, Istanbul 1961, 5, 220.

(*) M. Toker, Seyh Sait ve Isyani, 5. 45.

که بهرپه‌رچی ره‌خنه‌ی وه‌زیری ناو‌خۆی پيشووی دایه‌وه‌ گوتی: ((به‌داخه‌وه
ئه‌وه‌ی ره‌خنه‌م لێ‌ده‌گری‌ خۆی سه‌به‌بی په‌یدا‌بوونی گې‌رگرفتیی کورده‌،
منیش به‌کار و کرده‌وه‌ی د‌ل‌ره‌قانه‌ که هیچ پيشووست نیه‌ ده‌ستی خۆم به
خوین سوور ناکه‌م))^(*).

نوینه‌رانی ولاته‌کانی رۆژه‌لاتیش خۆیان له‌ کۆبوونه‌وه‌ی حزبدا قایل‌بوونی
خۆیان له‌پراستی ئه‌و کاروکرده‌وانه‌دا پيشاندا که له‌لایه‌ن حکومه‌ته‌که‌ی
فه‌تعی به‌گه‌وه‌ جيبه‌جی کران. ئه‌وجا یه‌کێک له‌ نوینه‌ره‌کان به‌ناوی کیلیج
عه‌لی پيشنیاریکرد که مسته‌فا که‌مال پاشا بۆ بیروپا درپه‌رینی خۆی بانگ
بکریت. مسته‌فا که‌مالیش خۆی دا‌وای جيبه‌جی کردنی‌کاروباری زۆر
توندتری کرد، پاشا قسه‌کانی مسته‌فا که‌مال پاشا ئیتیر ده‌رگای
گفتوگۆکردن داخرا، پاشان پيشنیاریکی پيشکه‌شکرد که کاروباری
پيشووست بۆ یه‌ک لایی کردنه‌وه‌ جيبه‌جی بکریت و دادگایه‌کانی سه‌ربه‌خۆیی
پێک به‌پن‌د‌ریین^(*). له‌ هه‌لومه‌رجیکي ئا‌و‌ادا و له‌ دووی ئا‌داردا وه‌زاره‌تی
فه‌تعی به‌گ ده‌ستی له‌کارکیشایه‌وه‌.

له‌ رۆژی ٣ی ئا‌داری ١٩٢٥ دا عیسمه‌ت پاشا وه‌زاره‌تیکي تازه‌ی پێک
هینا^(*).

عیسمه‌ت پاشا له‌ وتاریکیدا که له‌ په‌رله‌ماندا خویندیه‌وه‌ به‌رنامه‌ی
حکومه‌ته‌که‌ی راگه‌یاندا: ((له‌ بواری سیاسه‌تی ناو‌خۆدا، له‌پيش هه‌موو
شتیکدا هه‌ل‌ده‌ده‌ین رو‌ودا‌وه‌کانی ئه‌م دوايه‌ نه‌هێلین و نیشتمان له
ده‌سیسه‌ پیا‌ریزین، ئه‌من و ئاسایش و هیدایه‌تی پارێزگاری بکه‌ین و
ده‌سه‌لاتی ده‌وله‌ت له‌ هه‌موو لایه‌نیکدا به‌تین بکه‌ین. ئه‌مه‌ش به‌یاره‌مه‌تی
به‌جیکه‌یان‌د‌نی هه‌ندی کاروباری تایبه‌تی که به‌ پيشووست و باشیان ده‌زانێ:
بۆ خۆمان))^(*). رۆژنامه‌ی ((هیکم‌تی میلی)) ده‌راره‌ی به‌رنامه‌ی
وه‌زاره‌ته‌ تازه‌که‌ نووسیه‌تی ده‌لی: ((ئه‌م گۆرینه‌ی وه‌زاره‌ت له‌ ئه‌نجامی
جیا‌و‌ازی مه‌به‌ده‌ئیه‌وه‌ نه‌بووه‌. به‌ل‌کو سروشتیکي ته‌کنیکی هه‌یه‌. ئه‌مه‌ش
له‌ وته‌کانی عیسمه‌ت پاشادا سه‌هرنجی ده‌دری که رایگه‌یاندا له‌ کاروباری
ده‌ره‌وه‌ و ناو‌خۆدا له‌سه‌ر سیاسه‌تی پيشووه‌که‌ی ده‌روات له‌گه‌ڵ گۆرینیکي
که‌م له‌ ته‌کتیکدا))^(*).

به‌پیی ئه‌م به‌رنامه‌یه‌ حکومه‌تی تازه‌ بۆ ریشه‌کیشکردنی راپه‌رینه‌که‌ی
شێخ سه‌عید - بزوتنه‌وه‌ی رزگاربخوازی کورد، کاروباری به‌رپه‌رینه‌ی و

(*) M. Toker, Seyh Sait ve Isyani, S. 66.

(*) M. Toker, Seyh Sait ve Isyani, S. 69.

(*) "Hakimiyeti Milliye" 6-3-1925.

(*) S. S. Aydemir, Ter Adam, Mustafa Kemal, cilt 2, S-221.

(*) ته‌نیا نوینه‌ریکی کورده‌کان له‌م وه‌زاره‌ته‌دا نه‌بوو، به‌ل‌کو زۆریه‌ی زۆریان له‌ ناوچه‌کانی

ناوه‌وه‌و رۆژئا‌و‌اوه‌ بوون.

سویایی و سیاسی به‌جیگه‌یاند، زۆر به‌خیرایی پرۆژهی یاسایه‌کی بۆ پاراستنی رژیم ئاماده‌کرد و بۆ لیکۆلینه‌وه و بریاردان پیشکەشی پەرله‌مانی کرد، ئەم پرۆژەیه له‌لایەن هێزه‌ به‌ره‌ه‌ه‌ستکاره‌کانه‌وه به‌ره‌نگاری کرا بۆ نمونه، نوێنه‌ری ده‌رسیم فه‌ره‌یدون فیکری به‌گ پرۆژە‌ی ئەو یاسایه‌ پیشنیارکراوه‌ی دایه‌ دواوه‌و رایگه‌یاند:

((ئیمه‌ یاسامان هه‌یه‌ بۆ سزادانی هه‌ر که‌سیک که‌ ئاسایشی ده‌ره‌وه‌ و ناوخۆمان تیکبدا ... له‌به‌ر ئەوه‌ پیشنیار ده‌که‌م ئەم یاسایه‌ی پیشنیارکراوه‌ رده‌ت بکریته‌وه‌))^(*) هه‌روا کازم پاشای سه‌رکرده‌ی به‌ره‌ه‌ه‌ستکاری له‌ دژی ئەم یاسایه‌ راوه‌ستاو به‌ پیچه‌وانه‌ی ده‌ستووری کۆماری تورکیای دانا^(*).

به‌لام زۆربه‌ی نوێنه‌ران یاسایه‌که‌یان بریاردان. بۆ نمونه‌ ره‌ج‌ب به‌گی وه‌زیری به‌رگری رایگه‌یاند که‌ هۆی پیشکەشکردنی ئەم یاسایه‌ی که‌ پیشنیارکرا ئەوه‌یه‌ ریز و حورمه‌ت بۆ ده‌سه‌لاتداریتی بگێردریته‌وه‌، له‌به‌ر ئەوه‌ حکومه‌ت وای ده‌بینی که‌ پیوسته‌ ((هه‌موو هیلانه‌یه‌کی پیاوخرایان له‌ هه‌ر شوێنیکه‌ی ولاته‌که‌ماندا هه‌بن له‌ناویرین^(*))).

دوای ده‌مه‌قاله‌یه‌کی توندوتیژی نیوان نه‌ته‌وه‌ په‌روه‌ره‌ ده‌مارگیره‌کان و لیبرالیه‌کانی به‌ره‌ه‌ه‌ستکار، له‌ رۆژی عی ئاداردا ئەنجومه‌نی گه‌لی

(*) "Istanbul", 5-3-1925.

(*) B, Cemal, Seyh SAit Isyani, S. 58.

(*) Tanin, 5-3-1925.

تورکیا یاسای ژماره‌ (٥٨)ی ده‌باره‌ی پاراستنی رژیم بریاردان به‌پێی ئەه‌، یاسایه‌ ده‌سه‌لاتی فراوان درا بۆ سنووردانان بۆ راپه‌رپینی میلیلی و هه‌موو هه‌ل‌سورانیکی به‌ره‌ه‌ه‌ستکاری.

له‌و یاسایه‌دا هاتوه‌: ((ماده‌ی یه‌که‌م، حکومه‌ت خۆ به‌خۆ ده‌سه‌لاتی پێدراوه‌ که‌ پاشا په‌سه‌ندکردن له‌لایه‌ن سه‌رکۆماره‌وه‌، له‌ دژی هه‌موو ریکخواه‌کان و چالاکی و ده‌زگاگانی بلاوکردنه‌وه‌ که‌ سروشتیکی کۆنه‌په‌رسستانه‌یان هه‌بی، یان ئەوانه‌ی داوای یاخیبوون ده‌که‌ن یان هه‌ر هه‌ل‌سورانیکی که‌ زیان به‌ کۆمه‌ل‌ بگه‌یه‌نی و هه‌ر کاروکرده‌وه‌یه‌که‌ هه‌یمنایه‌تی و ئاسایشی ولاته‌ تیکبدا)).

حکومه‌ت مافی ئەوه‌ی هه‌یه‌ هه‌موو ئەه‌ که‌سانه‌ی ئەم چه‌شنه‌ کاروکرده‌وانه‌ی سه‌ره‌وه‌ ده‌که‌ن بدرینه‌ دادگای سه‌ربه‌خۆیی^(*).

ئەم یاسایه‌ هه‌ر له‌کاتی بریاردانیه‌وه‌ تا ماوه‌ی دوو ساڵ کاری پیکرا: به‌پێی ئەم یاسایه‌ به‌ کرده‌وه‌ هه‌ندیک مافی دیکتاتۆرانه‌ به‌ حکومه‌ت درا که‌ ته‌نیا له‌گه‌ل سه‌رکۆماردا به‌شیانده‌کرد، ئەم یاسایه‌ توانای ئەوه‌ی دا هه‌موو کاروکرده‌وه‌یه‌کی داپلۆسینی سه‌رده‌می عورفی به‌رین بکریت. هه‌ر که‌ ئەم یاسایه‌ بریاردان، عیسمه‌ت پاشا پرۆژە‌ی یاسای دامه‌زراندنی دادگاگانی سه‌ربه‌خۆیی خسته‌ پیش چاوی ئەنجومه‌ن.

(*) ((Dustur)) Cilt 6-5-14-4.

سهره‌پای به‌ره‌لستکردنی نوینه‌ره ((پیشک‌ه‌وتنخوازه‌کان)) نه‌نجومهن برپاریکی دهرباره‌ی دامه‌زاندنی دوو دادگای سه‌ربه‌خۆیی دهرکرد: یه‌کیکیان بۆ هه‌موو تورکیا که باره‌گای هه‌میشه‌یی له‌ئه‌نقه‌را بوو. سنووری ده‌سه‌لاتی بۆ دیاریکراوو (حوکمی له‌سیداره‌دان دهرکردن به‌پیتی بریار و په‌سه‌ندکردنی نه‌نجومهنی گه‌لی تورکیا). دادگایه‌کی تریش له‌ویلایه‌ته‌کانی رۆژه‌لات که ده‌سه‌لاتی بیسنووریان پیدراوو.

هه‌ندیك له‌ رۆژنامه‌کانی تورکیا ناچاربوون دان به‌وه‌دا بنیچن که ئەم یاسایه نوییه هه‌ندیك مافی ناوهای دابوو عیسمه‌ت پاشا که حکومه‌تی نه‌نقه‌ره له‌ ماوه‌ی خه‌بات له‌ پیناوی سه‌ربه‌خۆییدا نه‌یبوو. رۆژنامه‌ی ((وقت)) نووسیوی: ((ته‌گه‌ر له‌ هه‌ندیك ماده‌ی ئەم یاسایه دهرباره‌ی پاراستنی ناسایش بکۆلینه‌وه‌ ده‌بینین ئەم مافانه‌ تارا‌ده‌یه‌ک بیسنوورن...)) (*).

بریارانی ئەم یاسایانه به‌ کرده‌وه‌ بووه‌ هۆی پاکتاو‌کردنه‌وه‌ی هه‌موو چالاکییه‌کی به‌ره‌لستکاری که له‌ ئازادییه‌ بورژوازییه‌کاندا ریگه‌یان پیدراوو له‌ ده‌ستوریشدا ئاشکراکراووون. هه‌روا بووه‌ هۆی تاکرپه‌وی تاقه‌ یه‌ک حزبی که‌مالیه‌کان.

هه‌ر به‌پیتی ئەو یاسایانه بوو که حکومه‌ت داخستنی نزیک به‌ ته‌واوی رۆژنامه‌ به‌ره‌لستکاره‌کانی بریاردا. له‌ ئەسته‌مبول رۆژنامه‌ی ((توحیدی ئەفکار)) و گۆڤاری ((سبیرلیورنات)) و رۆژنامه‌ی

(*) "Vakit", 6-3-1925.

یه‌کیته‌یه‌کان ((سه‌ربه‌خۆیی)) و سوین ته‌لگراف)) له‌ قرا‌بزوف و رۆژنامه‌ی ((پیشک‌ه‌وتنخواز)) ((سه‌ربه‌خۆیی)) و له‌ ئەده‌نه‌ رۆژنامه‌ی ((صحبه‌ت)) قه‌ده‌غه‌کران.

له‌ پال ئەوانه‌شدا رۆژنامه‌ چه‌په‌وه‌کانی ((ئیل ییدینگ)) و ((ئه‌ورا‌ق چکیچ)) داخرا (*).

هه‌روه‌ک کۆر و کۆمه‌له‌ فه‌رمانه‌واکان رایانگه‌یاندا حکومه‌ت گه‌لیک کاروکرده‌وه‌ی یه‌ک کالاً کردنه‌وه‌ی له‌دژی ریپازی توندپه‌وی گرتبه‌ره‌ (سه‌باره‌ت به‌ چه‌په‌وه‌کان و راستپه‌وه‌کان).

له‌ رۆژی ۷ی ئاداردا ره‌شگی‌ری نیوه‌چلی راگه‌یاندا و له‌ رۆژی دواییدا مسته‌فا که‌مال بانگه‌وازیکی بۆ دانیشتوان، بۆ سه‌رباز و فه‌رمانبه‌راز بلاوکرده‌وه‌ و له‌ویدا دووپاتی‌کرده‌وه‌ که‌ راپه‌ریوه‌کان له‌ ژیر په‌رده‌ی ناییندا خۆیان شار‌دۆته‌وه‌ و ئامانجی دژی شو‌رشیان هه‌یه‌.

له‌ بانگه‌وازه‌که‌دا وتراوه: له‌سه‌ر دانیشتوان و سوپا و ده‌زگای به‌رپه‌بردن و پۆلیس و جه‌ندرمه‌کان پێویسته‌ ئه‌رکی سه‌رشانیان هه‌سته‌پیکه‌ن بۆ یارمه‌تیدانی حکومه‌ت و به‌جیگه‌یانندی فه‌رمان و ئامۆژگارییه‌کانی بۆ له‌ناو‌بردنی راپه‌رینه‌که‌ (*).

(*) M. Toker, Seyh Seit ve Isyani. S. 82.

(*) M. Toker, Seyh Seit ve Isyani. S. 76-77.

رۆژنامەى ((وقت)) دەربارەى بانگەوازه كەى مستەفا كەمال نوسىبوى كە ئامانجى سەرەكى ئەم بانگەوازه چەسپاندنى دەستەلاتى حكومهتە كە وا سەرنج دەدا له زۆر ناوچەى ولاتدا لەپيش راپەرپينه كەدا لاواز بوو بوو (*).

له ۱۲ى ئادارى ۱۹۲۵ دا دادگای سەریەخۆبى لە ئەنقەرە بانگەوازیكى بۆ هەپەشه كۆردن بلاوكردوه و رايگەيانند كە دادگایەكە بە توندى سزای هەر كەسێك دەدا كە لە دژى رژيم راي گشتى هانبدات و راپەرپوهكان هانبدات، يان هەر كەس لە خزمەتى بەيداخ هەلبێت و كەسانىتر بۆ راکردن لە سوپا قایل بكات، بەمەش يارىدەى راپەرپوهكان دەدات (*).

پاش چەند رۆژێك حزیى كۆمارى گەل پيشنبارەكەى حكومەتى پەسەندكرد. بۆ ئەوەى هەر حوكمىكى لەسیدارەدان كە لەلایەن دادگایەكى ناوچەى راپەرپينه كەوه بدریت، تەنیا لەلایەن سەركردەى سوپایى ئەو ناوچەیهوه پەسەند بكریت (*).

هەر كە ئەم مەسەلەیه خرایە پيش ئەنجومەنى گەلى توركيا دەمەقالەیهكى توندى خستەوه و بەرھەلستكاران پى قایلنەبوون. لەگەل ئەوەشدا ئەنجومەنەكە لە رۆژى ۳۱ى ئاداردا ياسای ژمارە (۶۹۵)ى دەرکرد و بەو پىپە پيشنبارەكەى حكومەتى پەسەندكرد.

(*) "Vakit" 2. 3. 1995.

(*) ئەمە لە گۆڤارى ((مەسەلەكانى كشتوكال))، ۱۹۳۱ ژمارەى ۱۹/۱۰، ۱۰۸ل وەرگراوه.

(*) "Gazet" 31.3.1925.

لە كۆتایى ئاداردا هپزهكانى حكومەت بۆ دەستپيكردى هپرش بۆ سەر ناوچەكانى راپەرپينه كە لە باكور و لە باشوور و باشوورى رۆژهەلاتدا ئامادەبوون. ژەنەرال كەمالەدين سامى پاشا سەركردەبى سوپای توركياى كرد و رايگەيانند كە لە مەسەلەى كورددا سى ئەركى سەرەكى لەپيش حكومەتدايە:

۱- ريشەكيشكردنى خويتریزانهى راپەرپينه كە بەبى بەزەبى، بەم ئامانجە لە رۆژانى يەكەمى نيسانى ۱۹۲۵ دا نەخشەى دەستپيكردى هپرشىكى گشتى كيشرابوو، دەبوو لەشكرى ۷ و ۸ و ۹ هەروا لە پينج تىپەكە يەك تىپ بەشدارى تىدا بكەن. سەرەپاى سى فەيلەق.

۲- چەككردنى هەموو كوردەكان، ئەگەرچى لە راپەرپينه كەدا بەشدارىياز كەردبى يان نا.

۳- دابەشكردنى كوردەكان بەسەر ناوچەكانى ولاتدا بۆ ئەوەى لە هپچ ناوچەیه كدا زۆر بە نەبن و نيشتەجىكردنى توركەكان لە ناوچە كوردىبەكان. بەگشتى حكومەتى توركيا لە سىاسەتەكەى خۆيدا بەرامبەر بە كوردەكان ئەو سى بەندەى دەست پىوگرت.

ئىمپىريالىزمىش بۆ لەناوبردنى راپەرپينى كوردان خزمەتێكى زۆرى بە حكومەتى توركيا پيشكەشكرد. رىگەى پيدا لەناو خاكى سوريانە بۆ سەر كوردانى راپەرپيو تىوەرگەرپتەوه و لە باشوورى رۆژهەلاتەوه تەنگياز پىهەلپچنیت.

له نیوهی دووه می مانگی ئاداری سالی ۱۹۲۵ دا سه رکردایه تی تورکیا بانگه وازیکی ئاراسته ی دانیشتوانی ته زرپۆم، ئازربایجان، ده رسیم، ئال عه زیز، مه لاتیا، شه وامننا، وان، سیرت، موش، گهنج کرد. له و بانگه وازه دا هاتوه:

((له شکره ته مبی کردن خو ی ئاماده کردوه ... به توندی له هه ره که سیك ده سه روینی که دژی حکومه تی کۆماری بچو لیتسه وه. پیویسته دانیشتوان بیگونا هیهی خو یان سه ملیتن و لایه نگیری کۆمار ئاشکرا بکه ن. بۆ شه وه ی که لییان نه دری ده بی دوژمنایه تی راهه رپیوه کان بکه ن. ده سه ته جی ده سه تپیشخه ری بکه ن و لای کاربه ده ستانی مه ده نی و عه سه که ری کۆماره که ناو نو سه کردنی خو یان له ریزی سوپادا ئاشکرا بکه ن....)) (*)

له سه ره تای مانگی نیساندا سه رکردایه تی سوپا ئاگادارییه کی بلا و کردوه. له ویدا به لینییدا که هه ره که سیك به زیندوو بی شیخ سه سه عید بگری و ته سه لیمی بکات خه لات ده کری که نزیکه ی هه زار لیره ی ئالتونه (ده کاته ۸ هه زار لیره ی کاغه ز). نه گه ره به مردوو بی لاشه که ی بده نه کاربه ده ستان شه وا چه ند خه لات وه ده گرن و له سزا کانیان خو ش ده بن (*)

به م چه شه کاربه ده ستانی تورکیا هه موو جو ره ریوشو نیکیان به کاره ینا. هه ره له داپلۆسینی درندانه وه تا ده کاته ویزدان کرین، هه مووی به نامانجی

(*) "Jurnal dorint" 24.3.1925.

(*) "Jurnal dorint" 24.3.1925.

له ناو بردنی راهه رینه که و ئاسان کردنی شه رکی ریشه کی شانی بزوو تنه وه ی رزگاری به خشی کورده کان.

به لام سه ره رای زالبوونی هیزه کانی تورک له باره ی ژماره و فیشه که وه کورده کان له سه ره به رگری کردن به رده و امبون، له وه هه لومه ره شه دا سه رکردایه تی تورک ئاگادارییه کی تازه ی بۆ کورده کان بلا و کردوه و داوای لی کردن که چه ک دابنن و به ریگه ی به ده سه ته وه دانی سه رکرده کانیان گه ردنی خو یان ئازاد بکه ن، نه گه ره وانه که ن- واته کورده کان- شه وا ده که ونه به رده م توندترین سزادانه وه (*)

دادگای سه ره به خو ییش له لای خو یه وه ده سه تیکرده هه ره شه و گو ره شه. له ناوه راستی نیسانی ۱۹۲۵ دا بانگه وازیکی بۆ دانیشتوان بلا و کردوه ته ییدا رایگه یاندا که بریاره کانی شه م ناوچانه ده گریته وه: ویلایه تی شه رگانی، ئال عه زیز، دیاربه کر، عرفه، هه کاری، ده رسیم، سیفیرک، سیرت، ماردین: مالاتیا، موش، گهنج و ته بلیس و هه روا ناوچه ی خنس و کیفی که سه ره به ویلایه تی شه زرپۆرۆمن.

هه روا دادگا ده سه لاتی هه یه که به پیی ده ستووری کۆمار ده توانی توندترین سزادات و بچو و کترین کرده وه له دژی ئاسایشی کۆمار و ئاسایشی نه ته وه بیی تورکیا به تاوانیکی گه وره و خیانه ت و ناپاکی به رامبه ره نیشتمان داده نری (*)

(*) "ADSAM" 13.4.1925.

(*) Istanbul 14.4.1925.

له ناوه‌پراستی نيساندا له دۆلتي غينيج و به‌هۆي ناپاكي و خيانه‌تي قاسم جبرانه‌وه گه‌مارۆي هيزه سه‌ره‌كيبه‌كاني راپه‌رپينه‌كه درا و له‌سه‌ر پرده‌كه‌ي سه‌ر مورادج شېخ سه‌عيد و سه‌ركرده‌كاني تري راپه‌رپينه‌كه گيران، له‌گه‌ل شېخ سه‌عيددا شېخ عه‌بدوللا و شېخ عه‌لي و شېخ غالب و رشيد ئاغا و محمه‌د ئاغا، هه‌روا بيست و شه‌ش شوڤرشيگيڤي تري كورد گيران^(*).

له دواي به‌ديلگرتني سه‌ركرديه‌تي چه‌ند ده‌سته‌يه‌كي شوڤرشيگيڤان بۆ زنجيره چي‌اي شرفه‌دين هه‌له‌هاتن (كه ٤٥كه‌م له باكووري رۆژه‌ه‌لاتي موشه‌وه دووره) له‌وي گه‌مارۆدران و له‌ناوبران.

به‌كرده‌وه راپه‌رپينه‌كه دامرپكيندرايه‌وه، به‌لام فه‌رمانه‌وا توركه‌كان هه‌ر له‌سه‌ر كاروكرده‌وي داپلۆسيني ياسايي و به‌رپه‌به‌ري دريژه‌يان داو به‌و پييه‌ سزاي به‌شداراني راپه‌رپينه‌كه و كه‌ساني تريشيان ده‌دا و هه‌موو چالاكيبه‌كي به‌ره‌له‌ستكاربيان قه‌ده‌غه كردبوو. بۆ نمونه له‌ بيسته‌مي نيساني ١٩٢٥ دا ئه‌نجومه‌ني گشتي په‌رله‌ماني توركي‌ا برياريدا ماوه‌ي حوكمي عورفي له‌ ناوچه‌كاني راپه‌رپينه‌كه و ويلايه‌ته‌كاني ده‌ورويشتي بۆ ماوه‌ي حه‌وت مانگي تر دريژه‌بكاته‌وه و هه‌ر له‌و كاته‌دا ريگه‌ي دايه حكومه‌ت كه له‌و ويلايه‌تانه‌دا ئالوگۆڤي ئيداري بكات. ئه‌نجومه‌ني گشتي په‌رله‌مان بۆ ماوه‌ي شه‌ش مانگي تر چالاكي دادگايه‌كاني سه‌ربه‌خۆيي له‌

دياره‌كر و نه‌نقه‌را دريژه‌كرده‌وه و ده‌سته‌لاتي جيبه‌جيبه‌كردني حوكمي له‌سي‌داره‌داني پي‌دان^(*).

له رۆژي ٢٢ي نيساني ١٩٢٥ دا ئه‌نجومه‌نه‌كه ياساي ژماره ٦٣٥ي ده‌رباره‌ي ئالوگۆڤه‌كاني ناو ياساي تاوانه‌كان له ولاتدا برياردا. به‌پيئي ئه‌م ئالوگۆڤه‌ هه‌ر كه‌سيك هه‌ولتي گۆڤين يان هه‌له‌ه‌شاندنه‌وه‌ي ده‌ستور بدات. يان هه‌ر كه‌سيك بۆ هه‌له‌ه‌شاندنه‌وه‌ي ئه‌نجومه‌نه‌ هه‌ولب‌دات و كۆسپ بخته‌ ريگه‌ي كاروباره‌كاني، يان گه‌ل بۆ راپه‌رين له‌دژي حكومه‌ت راكيشي و خه‌لكي توركي‌ا بۆ يه‌كتر كوشتن هان بدات حوكمي له‌ سي‌داره‌دان ده‌درت.

له رۆژي ٣١ي ئاياردا مسته‌فا كه‌مال بانگه‌وازيكي بۆ دانيش‌تواز بلاوكرده‌وه و تيايدا گوتي حكومه‌ت ئه‌و سوپايه‌ بلاوه پي‌نكا كه بۆ دامركاندنه‌وه‌ي راپه‌رپينه‌كه‌ي كوردان ني‌ردراوه و دادگاكاني سه‌ربه‌خۆيي له‌سه‌ركاري خۆيان به‌رده‌وام ده‌بن، هه‌روا رايگه‌ياندا كه هه‌ر كه‌سيك هه‌ولتي رووخاندني كۆمار بدات يان كۆسپ بخته به‌رده‌م پيشكه‌وتني نيشتمان به‌ توندي لي‌يده‌دري^(*).

راپه‌رپينه‌كه‌ي شېخ سه‌عيد به‌هۆي هه‌نديك هۆي ناوخۆ و ده‌ره‌وه ژي‌ركه‌وتني ئه‌نجام بوو.

(*) Düstür cilt 6.5.566. 568-569.

(*) B. Cemal Syeh Said Isyani 5.73.75.

(*) S. S. AYDEMİR T. Adam, Mustafa Kamal.

هۆی سهره کی ئه وه بوو که له باره ی عه سکه ریبه وه حکومه ت به ژماره و به فیشه ک به هیزتر بوو. له سه رده می راپه رینه که دا فه رمانه وایانی تورکیا گۆرینیکه که میان له پینچ فه یله قی عه سکه ریدا کرد و بۆ ئه و مه به سته ش لاوانی پینچ ده وره یان بۆ خزمه تی یه ده گی بانگکرد و هه موو ئه م هیزانه له رۆژه لآت و ناوخۆی ولاتدا کۆکرانه وه. تا ناوچه ی راپه رینه که گه مارۆ بدن و به لێدانیکه جگه ر بر کۆتایه ی پهبه یینن. له ریشه کیشکردنی راپه رینه که دا چه ند ته یپیکه عه سکه ری به شدار بوون وه ک ته یپی پیاده ی دووه م و سه یبه م و هه شته م و دوانزه یه م و هه قده یه م و ته یپی سواره ی یه که م و چواره دیه م و که ته یبه ی سه یبه م و چواره می جه ندرمه پاسه وانه کانی سنوور و فه یله قی هه وته می سوپا و چه ند به شیکه ته یپی پیاده ی هه وته م و چل و یه که م له ئه ده نه، ملاتیا و بنغدی و چه ند به شیکه فه یله قی ئویه م که له دیاره کر بوو. ئه مه سه ره رای به شدار بوونی (۱۲) فرۆکه (*) به پێی قسه ی ئیسماعیل هه قی که له بزووتنه وه ی کورده دا به شدار بووه، هه روا ۲۰۰ هه زار سه ربازی تورک له ده ژێ (۴۰) هه زار جه نگاوه ری کورد.

هه روا به یپی دانپیانانی مسته فا که مال، هه ردوو ته یپی هه شته م و ئویه می سوپای تورکیا بۆ شه ر ئاماده کراون (*).

دوه مین هۆی ژێرکه وته نی راپه رینه که نه بوونی یه کیتی بوو له نیوان سه رۆکی خێله کاندا و هه ندیکیان پشتگیری شیخ سه عیدیان نه کرد. له کاتی به ریا بوونی راپه رینه که دا هه ندیک له سه رۆکی خێله کانی موش و سیرت و ناوچه کانی تر بروسکه یان بۆ ئه نجومه ن نارد و له ده ژێ کرد وه کانی شیخ سه عید راوه ستان و له و بروسکه انه دا پشتگیری و دلسوژی خۆیان بۆ حکومه ت دووپات کرده وه (*). هه روا خێله کانی ده رسیم پشتیوانی شیخ سه عیدیان نه کرد. ده توانین ئه م هه لۆیسته ی سه رۆک خێله کانی ده رسیه والیک بدینه وه که ئه وان باوه ریان به سه رکه وته نی راپه رینه که نه بووه و له وه ش ترساون هه لۆیسته ی نیوه سه ربه خۆی خۆیان له ده سته بده ن، سه ره رای ئه مه ش نزیکه ی ته واوی خێله کورده کان له پیناوی مافی نه ته وه ییدا به شداریی خه باتیان کرد، به لآم یه که گرتوو نه بوون، چونکه به رده وا، ناکوکییان له ناودا هه بوو. ئه م راستیه ش ریگه ی نه دان راست بنه وه و بگه نه ئاستی ئه رکه به رزه کانی نه ته وه یی و هینانه دی سه رکه وته نی کۆتایه ی. به یپی ژمه ره کانی رۆژنامه گه ربی تورکیا ئه م راپه رینه ی شیخ سه عید له گه نجینه ی تورکیا په نجا ملیۆن لیره ی ته یچوو (*) ئه م پاره یه چواره یه کی هه موو بوودجه ی سالانه ی ولات بوو.

(*) "Aksam" 26-2-1925.

(*) Hakimiyeti Milliye 4-5-1925.

(*) بروانه س. ب- ئه فاناسیف- وه زعی که مه نه ته وایه ته یبه کانی تورکیا، یه ریفان، ۱۹۶۳.

(*) K. Axatura Nutuk. Cilt 2.5.893.

سېيەمېن ھۆي ژېركەوتنى راپەرېنەكە نەبوونى رېكسوپېنكى سىياسى يەكگرتووى بەھىزبوو، كە بەرنامەيەكى ئاشكرائى بۆ كاركردن ھەبى، جا ھەرچەندە كۆمەلەي سەرېبەخۆيى كوردستان لەخۆ ئامادەكرندە بۆ راپەرېنەكە دەورېنكى گەورەي گېر، بەلام بۆي نەكرا دەورېنكى يەكالاكەرەو ھەسەركردەيى راپەرېنەكەدا بگېرېت. لەوھش بەولاولە دەستگېركردى عەقېد خالدا جبران بەگ و رۆشنىبرانى ترى كورد تارادەيەك بزوتنەوھى كوردى لە رابەرانى ھۆشەند و پىنگەيشتوو بېبەش كر، بزوتنەوھى كورد لە راستىدا بەبى رېكخەرانى سىياسى مايەو، ئەمەش بوو ھۆي ئەوھى راپەرېنەكە لەپېش وادەي خۆيدا بەرپابكرېت، بەپېي ھەلومەرجەكە شېخ سەعېد سەركردايەتى كر. بەتەنيا نىشتمانپەرورەيىتى شېخ سەعېد و كاركردى گەورەي لەسەر دانىشتوان، ھەرەو پالەوانىتى راپەرېوھەكان بەس نەبوون بۆ سەرکەوتنى راپەرېنەكە و ھەرەو نەبوونى پشتگېرى دەرەو بۆ راپەرېنەكە ھۆيەكى گرنىگ بوو، كە لە ھۆيەكانى تر كەمتر نەبوو. لە ئەنجامى ئەم ھۆيانە و ھەندىك ھۆي تردا راپەرېنەكەي كوردان لەلايەن فەرمانپەرەو توركەكانەو رېشەكېشكر.

گېرانى رابەرانى كورد و مەحكەمە كوردىان

كەمالىيەكان دەيانزانى كە چەند رېكخراوى نەيىنى كوردى ھەيە. لەبەر ئەوھبوو ھەندىك كاوبارىيان بۆ بېبەشكردى ئەم رېكخراوانە لە سەركردەكانىيان جېبەجېكر. بۆ نمونە ئەوھبوو نۆكەرېنكى پۆلىسى نەيىنى توركىيان ناردە لای سەيد عەبدولقادرى سەركردەي كۆمەلەي بووژاندەوھى كوردستان، ئەم نۆكەرە وا خۆي بە سەيد عەبدولقادر ناساند كە لە وەزارەتى دەرەوھى ئىنگلىز فەرمانبەرە و ئامادەيە (۸۰) ھەشتا مليۆن لېرەي پېدات. بەلام سەيد عەبدولقادر قايلنەبوو چەكى ئەو پارەيىيە وەرېگرېت، ھەرەو قايلنەبوو رېكەوتنىك مۆربكات كە مېتى توركىا رېكى خستبوو. ئەم نۆكەرە خستىيە پېش چاوى بۆ رېكخستنى راپەرېنكى، بەلام سەرەپاى ئەوھش چارەنوسى رابەرە كوردەكان لە ئەستەمبول لەلايەن كەمالىيەكانەو برىاردرا لە رۆژى ۱۳ى ئادارى ۱۹۲۵ دا بە فەرمانى وەزىرى ناوخوا سەيد عەبدولقادر و سەيد مەھەدى كورى (خەلكى سلىمانىيە) و كورى عەبدوللا سەئادى، ھەرەوھە سەرۆكى خىلەكانى ھۆشبان كە لای سەيد عەبدولقادر لە سەئادىيە (ئەستەمبول) بوون، گېران.

له پالڻ نه وهشدا سسه روځي پڙليسي نهسته مبول ههندي کاروباري بهرپوه بهرپتي به چيگه ياند به مه بهستي سنووردانان بو هه لسوراني كورده كان له نهسته مبول ژماره ي كورده كان له وي نزيكه ي ده هه زار كهس ده بوون كه زور به يان حه مال بوون (*).

له ۱۴ ي اياردا له ديار به كر مه حكه مه كورني سه يد عه بدولقادر و پساواني ناسراو كه گيرابوون، به تاواني هه ولدان بو پيكه ينياني ده وله تيكي سه ربه خوي كورديستان ده ستپيكره. سري به گ كه داواكاري گشتي دادگاي سه ربه خوي بوو لاي روژنامه نو سه كان گوتي: ((سه ناتوري پيشو سه يد عه بدولقادر و لايه نگره كان تا ناوه راس تي نيسان به چالاكي بو سه ركه وتني راپه رينه كه و سه ربه خوي كورديستان هه وليانداوه. نه وانه ش كه به چالاكي كاريان له گه ل كروه سه يد مه دي كوري (خه لكي سليمنييه) و به تايبه تي كور عه بدوللا سعادي)) (*).

له دادگادا سه يد عه بدولقادر نكولي له به شداري كورني راپه رينه كه ي شيخ سه عيد كرد، ته نانه ت له دادگادا گوتي: ((ته گه ر تاگاداري به ربابووني نه م راپه رينه بوومايه ده ستبه جي كار به ده ستام تاگادار ده كرد))، له راستيشدا سه يد عه بدولقادر به شداري راپه رينه كه ي نه كردبوو، به لام بيگومان تاگاداري

(*) ISTANBUL. 26-8-1925.

(*) ISTANBUL. 7-5-1925.

خوناماده كردن بوو بو راپه رينه كه به تايبه تي پاش يه كتر دي تني له گه ل عه لي رهزا (كه كوري شيخ سه عيد) له نهسته مبول.

هه ر له و كاته شدا كور سعادي له دادگادا زور ناشيرين جولايه وه و له راستيدا بو گرتني پياوه كورده ناسراوه كان يارمه تيدا و هه ر به خوي خوي باسي بزووتنه وه ي رابه راني كوردي كرد و گوتي: به لي نه مانه چهن دان ساله هه ولده دن كورديستاني سه ربه خو دا به زرينن، به لام نه وه ي په يوه ندي به خويه وه هه بي نه وه يه پيش جه نكي يه كه مي جيهان ده ستبه كار كروه و بو نه وه ش بوو بولي نايف نيردر و له دامه زراندي كو مه له ي جو ربه جو ري كورده به شداري كرد و له ماوه ي شه ري رزگار يخوازي دا له دژي هيزه ني شتمان په روه ره كان هه ستا، له مه ش زياتر هه ر به ويستي خوي رايگه ياند كه سه يد عه بدولقادر سه ركه دي هه موو هه لسورانيكي كوردان بووه و گوتي: ((ته نانه ت به بي تاگادار بووني سه يد عه بدولقادر پارچه كاغه زيك له كورديستان ناله رپته وه)) (*).

له ناوه راس تي نا ياري ۱۹۲۵ دا دادگاي سه ربه خوي ديار به كر ته ماشاي مه سه له ي كه مال فهوزي به دلبيسي كرد. ناوبراو بو دادگاي شاكركار كرد كه له كاتي شو رشا له نهسته مبول بووه و هه روا رايگه ياند كه له يه ك كاتدا نه ندامي دوو كو مه له ي كوردي بووه. كو مه له ي بوو ژانده وه ي كورديستان و ((كو مه له ي ويلايه ته كان روژه ه لآت)) كه له راستيدا ((كو مه له ي

(*) M. TOKAR, Seyh Sait ve Isyani, 5. 117.

سەربەخۆیی کوردستان)) بوو، پاشان بۆ ماوەی دوو مانگ سکریتیری ئەو کۆمەڵەییە بوو، پاشان دەستی لەو پایەییە بەردا بۆ ئەوەی رۆژنامەی کوردی (ژین) دەربکات. هەر وەک مەل فەوزی چاپەمەنی جۆری جۆری کوردی بلاوکردهوه و بەناو خەڵکییدا دا بەشی دەکرد. ئەمەشی بەهۆی سەرۆک خێلەکانی شیرنال و ویلیامتی سیرتەوه دەکرد (*).

پاش کۆتایی هاتنی کاروباری دادگا سەید عەبدولقادر و سەید مەمەدی کۆری و حاجی ناختی پارێزەر و کورسەدی و رۆژنامەنووس و پیاوی ناسراوی کۆمەڵایەتی کورد مەل فەوزی و خواجە عەسکەری حوکمی لە سێدارەدانیا تا مردن درا بەسەر (*).

پاش چوار رۆژ واتە لە ۲۷ ئایاری ۱۹۲۵ دا لە دیار بە کر فەرمانی خنکاندنێ کە مەل فەوزی و حاجی ناختی و سەید عەبدولقادر و کورعەبدولقادر سەیدی و خواجە عەسکەری جێبەجێکرا و لەپێش لە سێدارەدانیدا حاجی ناختی هاواری کرد: ((بژی خەبات لەپێناوی کوردستاندا، بژی کوردستان)) (*). بەلام سەید عەبدولقادر هیواداریی پێشاندا کە لە سێدارەدانێ بیته هۆی بەهێزکردنی کۆششی کوردان لەپێناوی رزگاربوونی نەتەوهیبیدا.

(*) ((Aksam)) 12-5-1925.

(*) M. TOKAR, Seyh Sait ve Isyani, 5. 118.

(*) JORNAL, Seyh Sait ve Isyani 5-118.

لە کاتی لیکۆلینەوه دا دە رکەوت کە لە دیار بە کر لەپێش و لە کاتی راپەرینە کە دا ریکخراویکی نەینی کوردی هەبوو، ئەم ریکخراوێیە یاریدە ی راپەرپوێهەکانی داوه و نیازی وابوو شاره کە یان بە دەستەوه بدات، بەلام رابەرەکانی پێشەکی لە لایەن کار بە دەستانەوه گیراون. هەر ئەمەش تارادەییەکی گەورە ژێر کەوتنی راپەرینە کە لە دیار بە کر لیکدەداتەوه. بەتایبەتی لەو کاتەدا کە شیخ سەعید دەوری شاری گرتبوو. دکتۆر فوئاد ئەندامیکی بە کاری ئەم ریکخراوێیە بوو.

لە کاتی لیکۆلینەوه دا لە گەڵ فوئاد بەگ لە دیار بە کر نامەکانی کە بۆ فەرید پاشای وەزیری پێشووی جەنگ لە حکومەتە کە ی سولتاندا ناردبوو خویندرا یەوه. لەم نامانە دا راست و رهوان سۆز و خوشەویستی بزوتنەوه ی کوردی باسکردبوو (*).

لە نیسانی ۱۹۲۵ دا، دکتۆر فوئاد بەگ لە بەر چالاکی بۆ پیکه وه نانی کوردستانێکی سەربەخۆ لە لایەن دادگای سەربەخۆییەوه حوکمی لە سێدارە دانێ بە سەردرا. مەزەهر موفتی بەگی سەرۆکی دادگا ئە، حوکمە ی راگەیاندا و رووی کردە دکتۆر فوئاد بەگ و گوتی: بەهۆی تاوانە کەتەوه کە بۆتە هۆی راپەرینێکی خویناوی سزای مردنت بە سەردا

(*) بروانە م - حەسرە تیان: سیاسەتی فەرمانرەوایانی تورک.

دهدری و دهبی پیاوانه رووبه پرووی ئەم حوکمه ببیتهوه. دکتۆر فوئاد به توندی وهلامی دایهوه و گوتی: من ئەو پیاوه تییهم تیدایه (*).

له بهردهمی پتهی سیداره دا دکتۆر فوئاد هاواری کرد: ((من هه میسه خهونی ئەوهم ده دی که له پیناوی نیشتمان که مدا گیانم به ختبه کم و ئیستاش هیچ گومانم له وه نییه که ئالای سهر به خۆیی له سه ره ئەم خاکه ی ئیستا ئیسه ی له سه ره له سیداره ده درین به رزده کریته وه)).

له کۆتایی نایاری ۱۹۲۵ دا دادگایی کردنی شیخ سه عید و رابه رانی تری راپه رینه که ده ستیپ کرد و مانگیکی ته واوی خایاند.

له قه فهزی تا وانباریدا شان به شانی شیخ سه عید ئە مانه ش را وه ستابوون: شیخ عه بدوللا (خه لکی میلیکان) و چه ند که سینک به ناوی ره شید و رائیدی ته قاویتکراو ئیسماعیل و مه لا ئیمام و شیخ عه لی و شیخ ئیسماعیلی خه لکی جزیره و شیخ عه بدولله تیفی خه لکی جه زیره و کامل و بابا بیلک ره شید تیمور و محمه د و سلیمان و رائیدی ته قاویتکراو به حری ئە مین و شه و که ت و مه قسود و حه مید و عه بدوله جید که داواکاری گشتی بوو له مه لا زگرد، شیخ شه ریف و سلیمان (خه لکی چه به ق چوور) عه لی و یوسف حسین و مه لا جه مال که مامۆستای سهره تایی بوو، نیعمه ت و ئە حمه د و

محمه د موکری که له جه ندرمه دا ملازم بوو، نیازی که له گه نه ی فه رمانبه ری ته ندروستی بوو، حاجی سادق و که سانی تریش (*).

له ۲۹ ی نایاری ۱۹۲۵ دا دادگای سهر به خۆیی له دیاره کر ۴۷ که سی له به شدارانی راپه رینه که له سه رووی هه موویانه وه شیخ سه عیدی به خنکاندز تا مردن حوکم داو بو رۆژی دوایی حوکمه که یان جیبه جی کرد.

له بهردهمی پتهی سیداره دا شیخ سه عید گوتی: ((من گه یشتمه کۆتایی ژیا نی ئاسایی خۆم و په شیمانیش نیم له وه ی که وا ژیا نی خۆم له پیناوی نیشتمان که م و له پیناوی گه له که مدا ده که مه قوربانی و ئە وه نده مان به سه نه وه کاغان له به رده می دو ژمندا شه رمه زار نابن)).

به خنکاندن شیخ سه عید و رابه رانی تر کوشت و بر و داپلۆسین به رامبه ره به شدارانی راپه رینه که کۆتایی نه هات، کار به ده ستانی تورکیا تا ما وه یه کر دوورودریژ گومانیان له هه ره که س بکر دایه راویان ده نا و ده یانگرت تا بیده نه دادگای سهر به خۆیی تا حوکمی سه ختی به سه ردا بده ن.

کار به ده سه ته فه رمانه ره واکانی تورک راپه رینه که یان کرده مۆله ت، نه ک ته نیا بو کوشت و برینی به شدارانی، به لکو ته نانه ت به رامبه ره هه موو کورده خاوه ن ده سه لاته کان و لایه نگره کانی که مالییه کانیش. بو نمونه: حه سه ز خهیری که له ئەنجوومه نی گه لی تورکیدا نوینه ری رۆشنبیره کان بوو

(*) بروانه: م. ا. حه سه رتبان، سیاسه تی فه رمانه ره وا تورکه کان له راستی دانیشتوه کورده کاند

(۱۹۲۴-۱۹۳۹) (هه ندی کورته زانیاری)، ۱۹۶۱، ژماره ۳۰، ل ۱۲۵.

(*) سه رچاوه ی پیشوو.

نامه‌یه‌کی له کاتی راپه‌رینه‌که‌دا بۆ ده‌رسمیه‌کان نارد و بۆ بێدەنگی و ئارامی هانیدا بوون^(*)، له‌گه‌ڵ ئەمه‌شدا دواى ریشه‌کێشانی راپه‌رینه‌که له‌لایه‌ن کاربه‌ده‌ستانه‌وه به‌ فه‌رمانى مسته‌فا که‌مال خۆى له‌گه‌ڵ جه‌لال محمه‌دى برازایدا گرتیان. له‌کاتی لیکۆلینه‌وه‌دا عه‌لى سائیب که‌ سه‌رۆکی دادگای سه‌ربه‌خۆیی بوو رووی کرده‌سه‌هه‌ن خه‌یری و گوته‌ی: تۆ له‌ئه‌نقه‌ره به‌جلوبه‌رگی کوردیه‌وه‌ ده‌هاتییبه‌ئهنجومه‌ن. به‌م کاره‌ش پروپاگه‌نده‌ی کوردایه‌تیت ده‌کرد.

هه‌سه‌ن خه‌یری له‌کاتی مه‌حه‌که‌مه‌کردنه‌که‌یدا له‌دادگادا گوته‌ی له‌سه‌ر داخوازی مسته‌فا که‌مال بووه‌که‌به‌جلوبه‌رگی کوردیه‌وه‌هاتۆته‌ئهنجومه‌ن. بروسکه‌شى بۆ کۆنگره‌ی لۆزان ناردووه‌و رایگه‌یاندووه‌که‌ کورده‌کان هه‌ز ناکه‌ن له‌تورکه‌کان جیا‌بنه‌وه‌، به‌لام ئەم قسه‌نه‌ی ناو دادگا کارى نه‌کرده‌سه‌ر ئەندامانى دادگایه‌که‌و ده‌ستى پى‌نه‌گه‌رانه‌وه‌، به‌لکو بریارى خۆياندا که‌هه‌سه‌ن خه‌یری و جه‌لال محمه‌دى برازای له‌سێداره‌ بدرین.

ده‌شى هه‌سه‌ن خه‌یری له‌پێش خنکاندنیدا هه‌ستى کردبى‌که‌سیاسه‌تى که‌مالیه‌کان پێچه‌وانه‌ی کوردانه‌. له‌به‌ر ئه‌وه‌بوو ریزی ته‌واوى نا له‌و کوردانه‌ی خۆیان کرده‌قوربانى له‌پیناوى گه‌له‌که‌ياندا و له‌به‌رده‌مى په‌ته‌ی

سێداره‌دا هاواریکرد: ((بژی گه‌لى کورد، ئەه‌ی قوربانیه‌کانى کوردستان ئیستا وا ئیتر هه‌سه‌ن خه‌یری دیته‌پالتان)).

له‌٢٦ی ئەیلوولى ١٩٢٥ دا دادگای سه‌ربه‌خۆیی له‌دیاره‌که‌ر حوکمی له‌سێداره‌دانى دا به‌سه‌ر بوغوس-ی ئاسنگه‌رى کورپی هاكار که‌له‌جیمسکیزس له‌دايك ببوو، به‌هۆی به‌شداریکردنى کارىگه‌ره‌وه‌له‌راپه‌رینى کورداندا و به‌تاوانى جاسوسى کردن بۆ به‌رژه‌وه‌ندى شۆرشگێران له‌هاربوت^(*).

به‌پێى نووسینى رۆژنامه‌کانى تورکیا له‌کۆتایی ئەیلوولى سالى ١٩٢٥ دا دادگای پارێزگه‌کانى رۆژه‌لات ٣٧٩ مه‌سه‌له‌یان ده‌ره‌ق به‌١٨٥٥ که‌سه‌ته‌ماشاکردووه‌.

هه‌ر له‌وکاته‌دا ئەو دادگایه‌ته‌ماشای ١٣٨ مه‌سه‌له‌ی کردووه‌سه‌بارده‌ته‌به‌٦٩٠ که‌سه‌که‌١٢٠ که‌سیان حوکمی له‌سێداره‌دان دراو. له‌مانه‌٢١ که‌سیان ئاماده‌نه‌بوون، ١١٦ که‌سیان بۆ ماوه‌ی جوړبه‌جوړ به‌ندکراون و ١٠٤ که‌سیان دراونه‌دادگای تر و ئەوانى تریش بى‌گونا‌ه ده‌رچوون^(*).

(*) ISTANBUL. 28. 9. 1925.

(*) GAZET. 25. 9. 1925.

(*) I. Gid, 5. 188, 190.

به‌لام به‌پیتی زانیارییه‌کانی م. ن. ده‌رسیمی دادگای سه‌ربه‌خۆیی ته‌نیا له هاربوت حوکمی له‌سیداره‌دانی به‌سه‌ر ٤٠٠ که‌سی کورددا داوه له‌ بالو و چه‌به‌ق چوور^(*).

لینکۆلینه‌وه‌ی باری پینکھاتنی کۆمه‌لایه‌تی ئەو که‌سانه‌ی راکیشی دادگا کران، یان حوکمی مردنیا به‌سه‌را درا، ئەوه ده‌رده‌خات که ئەوانه‌ی له ناماده‌کردنی راپه‌رینه‌که‌دا به‌شداریان کردووه ئەو ئەفسه‌ره کوردانه بوون که‌لای تورکه‌کان خزمه‌تیا ن ده‌کرد. هه‌روا شپه‌خه‌کان و خاوه‌ن مولکه‌کانی زه‌وی و زار و نوینه‌رانی پيشووی په‌رله‌مانی سولتان، هه‌روا ئەنجومه‌ن و بازرگان و رۆژنامه‌نووس و مامۆستا و دکتۆری به‌یتاڵ و که‌سانی تری رۆشنبیری کوردبوون، هه‌ر له‌و کاته‌شدا به‌شداریکردنی توێژه کۆمه‌لایه‌تییه جۆربه‌جۆره‌کانی کورد له راپه‌رینه‌که‌دا ئەوه ده‌سه‌لمیینی که ته‌نیا خه‌بات له پیناوی رزگاربوون له ته‌وق و کۆتی تورکه‌کان هه‌موویانی یه‌ک خستووه.

شیتیکی به‌که‌لکه ئەوه‌ش باسبکه‌ین که ناشوورییه‌کان و چه‌رکه‌سه‌کانیش به ژماره‌یه‌کی که‌م شان به‌شانی کوردان به‌شداری راپه‌رینه‌که‌یان کردبوو، به‌لام به‌شداریی ئەم که‌مایه‌تییه‌کانه له راپه‌رینه‌که‌دا (به‌و که‌مایه‌تییه‌شه‌وه که موسلمان نییه) مانایه‌کی تاییه‌تی هه‌یه و ئەوه ده‌گه‌یه‌نی که ئەم که‌مایه‌تییه‌کانه له سیاسه‌تی تاوانده‌وه و شۆفینیزی فه‌رمانه‌وه‌ی تورکه کۆنه‌په‌رسته‌کان زۆر بیزاربوون.

سه‌باره‌ت به به‌شداریی که‌مه نه‌ته‌وايه‌تییه‌کان له راپه‌رینی کورداندا رۆژنامه‌کانی تورکیاش هه‌ندی شتیان نووسی بوو. رۆژنامه‌ی ((حاکمیتی میلی)) نووسویه‌تی ده‌لی: ((نه‌که ته‌نیا ناشوورییه‌کان، به‌لکو هه‌روه‌ها ئەرمه‌نییه‌کانیش چووبوونه پاڵ کورده راپه‌رپه‌وه‌کان، به‌ئامانجی پینکه‌وانانی ئەرمینیایه‌کی سه‌ربه‌خۆی یه‌کگرتوو له‌گه‌ل کوردستان^(*))).

سه‌رکردایه‌تی فه‌یله‌قی عه‌سکه‌ری تورک، له هه‌ولدا نیکیدا بۆ خۆش‌کردنی ئاگری فیتنه‌ی تایه‌فه‌گه‌ری له نیوان تورک و کورد و ئەرمه‌ن و ناشوورییه‌کاندا، بلاوکراویکی به‌ناوچه‌که‌دا په‌خشکرد که ده‌لی: ((شپه‌خه‌ سه‌عید که له‌ناوچه‌ی غنجدای سه‌رکردایه‌تی راپه‌رینه‌که‌ی کرد. هه‌روه‌ها له بزوتنه‌وه‌ی ناشوورییه‌کانیشدا به‌شداریبوو، له‌لایه‌ن دادگای سوپاییه‌وه له به‌دلیس به‌هۆی ناپاکییه‌وه به‌رامبه‌ر نیشتمان تاوانبارکرا، لای به‌دیل گیراوه ناشووری و ئەرمه‌نییه‌کان هه‌ندی که‌به‌لگه‌نامه ده‌زراننه‌ته‌وه که هاریکاری شپه‌خه‌ سه‌عید له‌گه‌ل ئەرمه‌ن و ناشوورییه‌کان ده‌سه‌لمیین، به ئامانجی پینکه‌وه‌نانی کوردستانیکی سه‌ربه‌خۆ. هه‌زکردن له تۆله‌سه‌ندنه‌وه له‌دژی ئیمه، وای له ئەرمه‌نییه‌کان کردووه که هه‌موو هه‌لیک به‌که‌نه مۆلت بۆ له‌ناو بردنی هه‌ر ره‌گه‌زی که ئەرمه‌نی نه‌بی. به‌تاییه‌تی کورده‌کان که یاریده‌یان پینکه‌ش ده‌کری، ئەوان ده‌یان‌ه‌وی له‌سه‌ر خاکی ئیمه و له‌سه‌ر دار و په‌ردووی ره‌گه‌زی موسولمان ئەرمینیایه‌کی نوی

(*) Hakimiyeti Milliy 2. 3. 1925.

(*) M. N. Dersimi, Kurdistan Tarihinde. Dersim 5-181.

دروستبکه‌ن. ریشه‌کیشکردنی ئەو یاخیبووانه له هه‌موو شوینیک به‌سه‌رکه‌وتوویی جیبه‌جی ده‌کری))، سه‌رۆکی فه‌یله‌قه‌که زۆرتر پیی هه‌لده‌بهری و داوا ده‌کا ((سوود له هه‌موو هه‌لیک وهریگریت بۆ تیگه‌یانندی ئەم راستییه له دانیشتوان)) (*).

له‌کاتی سه‌رکو‌تکردنی راپه‌رینه‌که‌دا که‌مالییه‌کان ویستیان ناکۆکی نه‌ته‌وه‌یی و تایه‌فه‌گه‌ری بجه‌نه‌وه، ئەمه‌ش به‌ریگه‌ی هاندانی موس‌لمانه‌کان به‌رامبه‌ر که‌مایه‌تی فه‌له‌کان له ولاتدا، به‌لام رابه‌رانی راپه‌رینه‌که هه‌لو‌یستیکی جیا‌وازیان گرت‌ه‌بهر و کاتیکی شیخ سه‌عیدیان ناگادارکرد که هه‌ندیکی لایه‌نگیری ئەو عه‌زیه‌تی ئەرمه‌نه‌کان ده‌ده‌ن، به‌ئاشکرا رایگه‌یانند: ((هه‌ر که‌سیک ده‌ره‌ق به‌ ئەرمه‌نییه‌کان خراپه‌ بکات سه‌خت‌ترین سزای ده‌دری)) و رۆژنامه‌کانی ئەرمه‌نی رایانگه‌یانند که‌ دوا‌ی ئەوه هیچ که‌س له ئەرمه‌نییه‌کان تووشی خراپه‌ نه‌بووه و هه‌روا ریک‌خراوه ئەرمه‌نییه‌کان و کورده‌کان له ده‌ره‌وی ولاتیش له‌ دژی سیاسه‌تی چه‌وسانه‌وه‌ی نه‌ته‌وه‌یی له‌ تورکیادا ده‌ستیان به‌ لینک‌ نزیکی‌بوونه‌وه‌ کردووه.

دوا‌ی دامرکانده‌وه‌ی شو‌رپ‌ش و له‌ناو‌بردنی سه‌رکرده‌کانی، گوشت و بر‌ دژی دانیشتوانی کورد و ئەرمه‌نی ده‌ستی‌پیکرد و سوپای تورکیا که‌وته‌ تالان و سوتاندنی دیهات و پیره‌می‌رد و ئافره‌ت و مندال‌ گوشتن.

(*) Gazet 5. 3. 1925.

ئارمسترونگ باری گوشت و بر‌و داپلۆسینی کوردانی ئاشکرا کردبوو که نووسی‌بووی: ((کوردستان که‌وته‌ته‌ به‌رتینی شمشیر و ئاگر، پیاوانیان گوشت و له‌سیداره‌دران و دیهاتیان تالانکرد و سوتاند، ئافره‌ت و مندالیان گوشت، پیلانیان بۆ کوردان ریک‌خست و سه‌ربرینیان بۆ سازکردن. درنده‌یه‌تی خوین‌ رشتن زۆر له‌وه‌ تیپه‌پی کرد که‌ سولتان ده‌ره‌ق به‌ یۆنانی و ئەرمه‌ن و بۆلگاره‌کان کردی .. به‌پیی بریاری دادگایه‌کان چۆن بگوجایه‌ و بکرایه کورده‌کان له‌سیداره‌ده‌دران و دوور ده‌خرانه‌وه و به‌ند ده‌کران (*).

هه‌روا له‌و نامانه‌دا که‌ کۆمه‌له‌ی ئاشوورییه‌کان له‌ ئابی ۱۹۲۵ دا بۆ کۆمه‌لی نه‌ته‌وه‌کانیان نارده‌بوو درنده‌یی سوپای تورک و گوشت و بریاز ده‌ره‌ق به‌ دانیشتوان باس کرابوون (*).

دوا‌ی دامرکانده‌وه‌ی راپه‌رینه‌که، له‌ سالانی ۱۹۲۵-۱۹۲۶ دا سه‌دان گوند ویرانکران و هه‌زاران مال‌ سوتینران و به‌ هه‌زاران دانیشتوانی بی‌وه‌ی له‌ ئافره‌ت و مندال‌ و به‌سال‌چوو کوژران و ئاواره‌کران.

سه‌ره‌پای هه‌موو ئەمانه‌ش هیشتا باری گوزه‌رانی گه‌لی کورد نه‌که‌وته به‌رچاوی ریک‌خراوه‌ جیهانییه‌کانی کۆمه‌له‌ی نه‌ته‌وه‌کان، ئەمه‌ش بانگه‌وازی‌که‌ له‌و بانگه‌وازان‌ه‌ی که‌ له‌لایه‌ن پیاوانی ناواری کورده‌وه‌ بۆ کۆمه‌له‌ی نه‌ته‌وه‌کان نیردراوه. ئەم بانگه‌وازان‌ه‌ له‌لایه‌ن نیشتمانی‌په‌روه‌ری

(*) H. C. ARMSTRONG Grey Welf, Mustafa Kamal P. 26.

(*) Asia Francase Paris 1926, 238. P.86.

ناسراوی کورد (ئەحمەد عەلی حاجی سەبری) یەوێه لە رۆژی ٢٥ی تەممووزی ١٩٢٥ دا بە کۆمەڵەی نەتەوێه کانی پێشکەشکردوو.

((... ئەوا دوو مانگ تێپەربوو کە خوێن وەك سیلاو لە ولاتەكەماندا دەپڕیت و گەلی کورد لە ژێر باری زۆرداری بەرەبەرییەکاندا دەنالیێنی پاش ئەوێ کە نەیتوانی لەوێ زیاتر شان بەتە بەر زولم و زۆرداری و چەوسانەوێ ناچاربوو پەنا بەریتە بەر چەك تا بە ئازادی چارەنووسی خۆی بگریێتە دەست، ئەو خەباتە دەستمان داوەتی مانەوێمان لە دوا رۆژدا زامندەكات و هەر لەسەر خەبات درێژە دەدەین تا بەتەواوی گەلەكەمان لە ژێر دەستەتی حکومەتی ئەنقەرا رزگاری دەبی، گەلی کورد خۆی گەلیکی ئارییە و لەپرووی سەرچاوەی پەیدابوون و خوونەریت و زمانەوێ هیچ پەییوێندی لەگەڵ تورکەکاندا نییە. گۆپیێنەدانی حکومەتەکانی رۆژتاوا هانەتی حکومەتی ئەنقەرا دەدات کە سیاسەتی لەناوێردن و قەلاچۆکردن دژی گەلی کوردمان پەپەرەو بکەن. ئەو سیاسەتەتی کە سەرکەوتووێه دەرهەق بە ئەرمەن پەپەرەویان کرد. بزوتنەوێه کەمان سڕوشتیکی ئاشکرا نەتەوێهیی هەپە، گەلی کوردمان لە کۆمەڵەی نەتەوێه کانی و گەلانی پێشکەوتوو داوا دەكات یارمەتی بە کار و خێراو بەپەلەیی بدەن. دەست تێوێردانی دەولەتانی رۆژتاوا نەك تەنیا ئەركیکی مەرۆف دۆستانەپە و بەس بەلكو هەروەها

پیداویستیکی سیاسیشە چونکە بەلای گەلی کوردەوێه زامنی ئاشتیپە لە رۆژەلاتی ناوێرستدا))^(*).

بەلام کۆمەڵەی نەتەوێه کانی وەلامی هیچ یەکیك لەم بانگەوازانی نەدایەوێ کە ئاراستەتی کران، لەمەش زیاتر کۆمەڵەی نەتەوێه کانی لە تەممووزی ١٩٢٥ دا بریارێکی دەرکرد تەماشای پڕۆتییستی کوردەکان نەكات و لەدژی ئەو کاروکردهوانەتی حکومەتی تورکیا نەوێستی کە رووبەرپرووی کوردە راپەرپوێه کانی کوردستانی تورکیا دەیکات.

دامرکاندەوێه درێندانەتی راپەرپینەکەتی سالی ١٩٢٥ و لەسێدارەدانی زۆر لە رابەرانی بوو مایەتی بیزارتی و پڕۆتییستیکی زۆری خەلکی کوردستانی خواروو.

بۆ نمونە لە رۆژی ٢٦ی تەممووزی ١٩٢٥ دا کوردەکان کۆبوونەوێه کە جەماوەرییان لە باخچەتی (مود) لە بەغدا سازکرد بۆ دەرپینتی بیزارتی بەرامبەر درێندەتی کاربەدەستانی تورکیا بەرامبەر کوردەکان.

بەشدارانی ئەو کۆبوونەوێه بروسکەیان بۆ کۆمەڵەتی نەتەوێه کانی و حکومەتی دەولەتە گەورەکان نارد و داوایان لێکردن کە یارمەتی کوردانی

(*) GAZET 29. 6. 1925.

تورکیا بدەن^(*). ھەروا کوردانی سلیمانی و کەرکوک و ھەولێر و شارەکانی تری کوردستانی عێراق بێزارییان دەبرێ، بەلام کوردانی عێراق و ئێران نەیاننوانی یارمەتیییەکی کاریگەر بە کوردانی تورکیا پیشکەش بکەن.

راپەرپینەکە ی شێخ سەعید کاریکی زۆر قوولی کردە سەر میژووی گەلی کورد، ئەمەش بەروونی لە ئەدەبی کورددا دەردەکەوێ، بەتایبەتی لە داستانە بەناوبانگە کە ی شاعیری ناوداری کورد پیرەمێرددا. لەم داستانەدا شاعیرە کە حکومەتی تورکیای شوبھاندوو بە ((مەکینەییە کە ئەگەر بە خوینی گەلی کورد چەورنە کرێ لە کوردستاندا توانای کارکردنی نابێ)).

سروشتی راپەرپینەکە

راپەرپینەکە ی شێخ سەعید چ لەبارە ی فراوانی، یان لەرووی ریکوینتیکییەود لە میژووی گەلی کورددا نمونە ی نەبوو. لیکدانەوێ ھۆیەکانی ئە، راپەرپینە، لە رۆژنامەکانی تورکیا و رۆژنامەکانی رۆژئاوادا ناکۆکی و دەمەقالە و گفتوگۆییەکی زۆری بەرپاکردبوو. ئەم بیروپرایانە لەسەر بنەچەییەکی زانستی دانەرپێژرابوون، بەلکو ھەوێسی سیاسییە سەرگەرمەکانیان پێشانەدا کە لەبارە ی راپەرپینەکە ی کوردانەود نووسیبوویان و لەپێش ھەموو شتیکیەو لە گۆشە ی بەرژەوێندییەکانی ولات و چین و توێژە کۆمەلایەتیییەکانیانەو تێھەلەچوون.

رۆژنامەگەریی تورکیاش لەو قۆناغەدا، دەربارە ی ھۆیەکان و سروشتی راپەرپینەکە بیروپرایان جیاواز و ناکۆک بوو. ھەندیک لەو باوەرپەداوون کە راپەرپینەکە چەتەگەریییەکی چەند خێلی درندەییە. رۆژنامە ی (تانین) لە، بارەییەو دەنووسی: ((راپەرپینەکان خاوەنی بیروپرا و پروان، بەلام ئاخۆ ئە، قەومە وەحشیییە کۆچەرانی خاوەنی چ بیروباوەر و مەبدەئیکن ... ئەگەر بیروباوەر توانای گەیشتنە میشکی ئەمانە ی ھەبوا. ھەلبەت ئەم چەشنە کردەوانیان نەدەکرد ... لە ئەقلی ساویلکە و سادە و پووچی ئەمانەدا کە

(*) رۆژنامە ی (ژین): ژمارە ی رۆژی ۱۹۶۱/۵/۲۲، لە کتێبەکی دکتۆر کەمال مەزھەر ئەحمەد (بزووتنەوێ رزگاربخوازی نیشتمانی کورد لە کوردستانی تورکیا) وەرگیراوە.

نهزانين و ميّشك پوتوتى و سوفىگه ريبى له بيروباوه و ژيرى بيّبهش كردوون، له بهر ئه وه لاي ئه مانه ته نيا يهك باوه ر فه رمانه وايه ئه وئيش تالان و چه ته گه ريبه))^(*).

به پيى بيروپاي دووم هؤى سه ره كى به رپابوونى راپه رپينه كه ده مارتوندى ئايينى كورده كان بوو. ئينسكلؤپيدى توركى (واته موسوعه يان دائره المعارف-وه رگيپ) ده نووسى: ((هه نديك له سياسيه خاينه كانى، نؤكه رانى بيگانە ... له لايه كه وه ئاگرى ده مارتوندييان هه لگيرساند، له لايه كى تريشه وه به ئينيان دابووه چيايه كان كه خه لكى شاره كان تالان بكه ن- ئه مانه بوونه هؤى به رپابوونى راپه رپينه كه))^(*).

لايه نگرانى ئه م بيروپايه دووپاتيان ده كرده وه كه جوتياره كان دواكه تون و شىخه كان رابه ريتييان ده كهن، له ناوى خه ليفايه تى و سولتانييه وه له دژى حوكمى جمهورى خه باتده كهن ... بؤ ده رخستنى راستى ئه م بيروپايه شيان هه ندى برويانوويان ده هينايه وه كه شىخ و لايه نگره كانى سه رۆكايه تى راپه رپينه كه ده كهن، له وهش زياتر ئه وه يان كردبوو به قاو كه گوايه نوينه رى ميراتگرانى سولتاني ليخواوى تورك له راپه رپينه كه دا به شداره . ئه م بيروپايه ته نانه ت شايانى ره خنه ليگرتنيش نيه . پييش هه موو شتيك وه كو له مه و به ر باسما نكرد، ئه وانى كاربان بؤ راپه رپينه كه سازكرد شىخه كان

(*) ((Tanin)) 28. 2. 1925.

(*) Hayat Ansi "Lopedisi" Cilt 20, Istanbul, S. 4359.

نه بوون به لكو ((كؤمه له ي سه ره خؤيى كوردستان)) بوو به سه رۆكايه تى پياوانى ناسراو و رؤشنبيري كوردى وهك خالد جبرى به گ كه له سوپاي توركيدا عه قيدبوو. كه مال فه وزي رؤژنامه نووس و دوكتؤر فوئاد و كه ساني تر، جگه له وهش دروشمى خه بات به ناوى ((په رپه وه كردنى شه ريعه ته وه)) ده وريكيى دووه ميني هه بوو له چاو دروشمى سه ره كى راپه رپينه كه دا: ((سه ره خؤيى كوردستان)). جا ئيتر بؤچى ده بى كوردان بؤ قازانجى خه ليفه كان رابه رى بن و له وهش زياتر بؤ شه خسى كوره كه ي سولتاني پيشوو عه بدولحه ميدي دووم؟ جا ئه گه ر له رؤژانى پيشووى رابوردووى دووردا بزوتنه وه ي كوردان له دژى خه لافه ت و سه لته نه ت و ((توركياى لاو)) هه بوون، ده بى بؤچى شتيكى سه ير و سه مه ره بى كه وا له چه رخى هؤشياربوونه وه ي ناسيادا. له سه ده ي شوڤشه كانى رزگاربخوازي نيشتمانيدا، كورديش له پيناوى رزگاربوون له چه وساندنه وه ي نه ته وايه تيدا راست بيته وه .

به شپوه ي گشتى رؤژنيك له رؤژان ده مارتوندى ئايينى له ره وشتى كورده كان نه بووه . گه ليك له خيله كورده كان هه ر به رواه ت باوه رپيان به ئايينى ئيسلام هينابوو. هه روا مه زه به كانى ئيسلام يه كه مجار له ناو كورده كاندا په ره ي سه ند. هه نديك له وه هؤزانى ئيسلام نه بوون له بزوتنه وه ي راپه رپينه كاندا به شداربوون وهك يه زيدييه كان و زازاييه كان و هى تر. ئه . ئايينانه ي كه به شيكى زؤرى باوه رى ديان و بتپه رستيان تيدايه ، به زؤرى له دژى يه كترى بوون. ميژووى بزوتنه وه ي رزگاربخوازي كورد ئه وه

دهسه‌لمیننی که کورده‌کان هم‌میشه خه‌باتیان کردووه له‌دژی دهسه‌لاتی سولتان و ده‌زگایه‌که‌ی، ئه‌و ده‌زگایه‌ی که به درپژایی چه‌ندان سه‌دهه سیاستی چه‌وسانه‌وه‌ی له‌ دژیان په‌یره‌و ده‌کرد، هه‌موو ئه‌مانه‌ ئه‌وه دهسه‌لمینن که خه‌لیفه و سولتانه‌کان شتیکی وایان نه‌دا شایانی باس بی.

گپژانه‌وه‌ی سولتانیتی ئه‌رستۆکراتی مانای بوژاندنه‌وه‌ی ده‌وله‌تی نیوه‌ندیی بیروکراتی بوو، که مافی نه‌ته‌وه‌کانیتری پشت گوی خستبوو. ئه‌مه‌ش به‌لای کورده‌کانه‌وه‌ی سیاستی چه‌وسانه‌وه‌ و نه‌بوونی مافه نه‌ته‌وه‌یه‌کان بوو.

ببگومان، له‌ژیر دروشمی ریزگرتنی ئیسلامدا. رابه‌رانی کورد هه‌ولیاندا دهسه‌لاتی شیخه‌کان به‌کاربینن. بۆ ئه‌وه‌ی بیکه‌نه دروشمیک بۆ بیرواوه‌ری نه‌ته‌وه‌ په‌روه‌رییان. له‌به‌ر ئه‌وه‌ توانییان پشتگیری موسلمانه‌کان له‌ ولاتدا به‌ تورکه‌کانیشه‌وه‌ زامنبکه‌ن. لی‌ره‌دا ده‌بی ئه‌وه‌مان له‌به‌ر چاو بی که له‌ تورکیای دواکه‌وتوودا، به‌تایبه‌تی له‌ ویلایه‌ته‌کانی رۆژه‌لات و باشووری رۆژه‌لاتدا که جیاوازی چینایه‌تیان تیدا ئاشکرا نه‌بوو. به‌تایبه‌تی له‌ناو کۆمه‌لی کورده‌واریدا ده‌کرا بزوتنه‌وه‌ی نیشتمانی کورد به‌ په‌رده‌یه‌کی ئایینی داپۆشریت. هه‌موو ئه‌م راستییانه‌ ئه‌وه‌ دهسه‌لمینن که دروشمی ((رزگارکردنی ئاین)) له‌ که‌مالیه‌کان، له‌لایه‌ن راپه‌ریوه‌کانه‌وه‌ ته‌نیا وه‌ک تاکتیک بۆ خه‌باتی سیاسی و نه‌ته‌وه‌ییان به‌کارده‌هیندرا. هات و هاواری رۆژنامه ره‌سمیه‌کانی تورکیا ده‌باره‌ی ئه‌وه‌ی راپه‌رینه‌که‌ی شیخ سه‌عید کۆنه‌په‌رستانه‌یه به‌ گوپی که‌سدا نه‌ده‌چوو به‌شیکی که‌م نه‌بی. ئه‌و رۆژنامه‌ به‌ هه‌موو شیوه‌یه‌ک هه‌ولیان ده‌دا بزوتنه‌وه‌ی نیشتمانی کورد

به‌دناو بکه‌ن. ئه‌مه‌ش شتیکی ئاسایی بوو، چونکه که‌مالیه‌کان مه‌سه‌له‌ی کوردیان به‌کارهینا و راپه‌رینه‌که‌ی کوردیان له‌به‌رده‌می رای گشتی ولات و ده‌ره‌وه‌یدا سووک ده‌کرد و به‌زۆر ناتۆره‌ ناویان ده‌برد وه‌ک: دواکه‌توویی کۆنه‌په‌رستی، درنده‌یی، تالان و برو، ده‌مارگیری ئایینی و شتی وا.

دواجار، بیروپای سییه‌م، کورته‌ی ئه‌م بیروپایه‌ش ئه‌وه‌بوو که راپه‌رینه‌که‌ ده‌ستکردی بیگانه‌یه‌وه، به‌تایبه‌تی ده‌ستکردی ئینگلیزه‌کانه، دیاره‌ په‌سه‌ندکردنی ئه‌م چه‌شنه‌ لاف لیدانه‌ گه‌لیک مه‌رجی پیدده‌وی. له‌، باره‌یه‌وه‌ وتاردانی نوینه‌ری حزبی پیشکه‌وتووی کۆماری ره‌شید پاشای نوینه‌ری ئه‌رزۆم بۆ رۆژنامه‌کانی تورکیا له‌ ۲۶ی شوباتی سالێ ۱۹۲۵ دا سه‌رنج راده‌کیشتی: ((..... ده‌باره‌ی چیرۆکی ده‌ست تیوه‌ردانی بیگانه، من باوه‌رناکه‌م راست بی چونکه‌ غینج و موش زۆر له‌ سنووره‌وه‌ دوورن. جا ئه‌گه‌ر راپه‌ریوه‌کان پشتیان به‌ یارمه‌تی ده‌روه‌ به‌ستایه‌ ئه‌وا ده‌بوو له‌ناوچه‌کانی نزیک سنووردا جموجۆلیان بکهدایه‌ و له‌گه‌ل خێله‌کانی ئه‌م ناوچه‌کانی یه‌کیان بگرتایه‌ که‌ ده‌سته‌لاتی به‌ریوه‌ری تورکیای تیدا نییه‌))^(*).

به‌مۆزه‌ ده‌رده‌که‌وی که راپه‌رینه‌که‌ به‌ هاندانی ده‌روه‌ به‌ریا نه‌بوو، به‌لکو له‌ ئه‌نجامی هه‌ندیک هۆی کاریگه‌ر و هه‌میشه‌یی ناوخوا‌دا به‌ریاکرا. یه‌کێک له‌و هۆیانه‌ له‌و به‌لگه‌نامه‌دا ده‌رده‌که‌وتیت که‌ ناشد حه‌قی په‌یامنی‌ری

(*) B. Cemal, Seyh Sait Isyani. S. S. 2.

رۆژنامەى ((وقت)) له دياربه كر كۆى كردوونهوه. ئەوهبوو ناوبراو سەرنجى كۆبوونهوهكانى دادگای سەربهخۆی دەدا. له وتارى نوێنەرى گشتیدا بۆ بەرگریکردن وەكو ئەو پەيامنێره وەرگیرتووه و وتراوه: ((هۆیهكان و سەرچاوهى ئەم شوپشەى دواى، كه له ویلايهتهكانى رۆژههلاتى نیشتمانى تورکیای نەمرمان بەرپاكر، هیچ شتیكى لهوانیتر جیاواز نییه كه له بوسى و غیر و تفوفین لهمیژه روویانداوه. ئەو نەریت و نامانجانەى له شوپشى كوردەوه هەلدهقوێن هەر ئەو نەریت و نامانجانەن كه بوونه هۆى جیابوونهوهى سوريا و فەلهستین)).

هەروا سەرۆكى دادگای سەربهخۆی له وتارى كۆتاییدا بۆ تاوانبارانى به لەسێدارەدان یان كاری سەختى هەمیشەى حوكم دران گوتى:

((هەندىكتان خراپى دام و دەزگای بەرپۆهەرى حكومهتى كرده بیانوو بۆ بەرپاكردى راپەڕین، هەندىكیشتان بەرگریان له خەلافەت كرد، بەلام هەر هەمووتان له یەك مەسەلهدا رێككەوتبون: كه ئەویش كوردستانىكى سەربهخۆییه))^(*).

ئا بەم شیوهیه نوێنەرانى دەزگای بەرپۆهەرییى تورك خۆیان به هەرحال ناچار بوون دان به نیوهى راستیدا بنین سەبارەت به هۆیه راستییهكانى بەرپابوونى راپەڕینهكهى كوردان.

(*) لهم كتیبه وەرگیراوه:

سەرەرای ئەمەش ئاخۆ دەتوانی راپەڕینهكهى شیخ سەعید به راپەڕینیكى نەتهوهیى بەرفراوانى كورد دابنریت؟ ئەگەر بهشیوهیهكى گشتى بروانینه هەموو بەشهكانى كوردستان، ئەوا وەلامەكه به چهشنیكى سەلبى دەبێ: چونكه راپەڕینهكه لهلایەن رابەرانى كوردی دەرەوهى توركیاوه، لهلایەن رابەرانى وەك ئیسماعیل ئاغای سمكۆ، شیخ مەحمودی حەفید و ئەوانیترهوه پشتگیری لێنهكرا و یارمەتى نەدرا. سەرەرای ئەمە تەنانهت هەندىك له خێلهكانى كوردستانى توركیاش وەك خێلى لولان، فورمىك و كوردەكانى دەرسیم و هەندىكى تر پشتگیری راپەڕینهكهیان نەكرد. لەوهش زیاتر بەشیکیان هاوشانى كاریهدهستانى توركیا راوهستان. ئا لێرهدا تاراڤهیهك جیاوازی ئایینی و مەزهەبى نیوان خێهكان دەورى هەبوو، بەلام هۆى سەرەكى ئەوهبوو زۆریان. بۆ نموونه وەكو كوردەكانى دەرسیم باوهڕیان به توانای سەرکهوتنى راپەڕینهكهى شیخ سەعید نەبوو، لهبەرئەوه حەزبان نەدهكرد خۆیان بچەنە مەترسى و تالووكهوه. یهكێك له تراژیدیای بزوتنهوهى رزگارپخوازی كورد نەبوونى كاری هاوبەشى یهكگرتوى نیوان سەرکردهكانیهتى، كه بهدواى بەرژهوهندى خۆیاندا رویشتون، واتە بزوتنهوهیهكى نیشتمانى یهكگرتوو پێكنههاتبوو. ویرای ئەوهش دەتوانی و بەلكو پێویسته راپەڕینهكهى شیخ سەعید به راپەڕینیكى میلیى دابنریت، چونكه زۆریهى كوردەكانى ویلايهتهكانى رۆژههلات و باشوورى رۆژههلات و هەموو توێژه كۆمهلايهتییهكانى ناو كۆمهلى كوردەوارى بەشدارییان تێداكرد. له جوتیارهوه تا رهوهندهكان و نوێنەرانى بورژواى

بازرگان و شیخه‌کان و ناغاکان و روشنبیرانی عهسکه‌ری و مه‌دهنی و ته‌نانه‌ت همه‌ماله‌کانی ته‌سته‌مبۆلێش دیاره به‌شداریکردنی ته‌م توێژانه له‌م بزووتنه‌وه‌یه‌ی کورددا به‌ته‌نیا له‌به‌ر ئامانجی نه‌ته‌وه‌یی نه‌بوو، به‌لکو هه‌روا ئامانجی خۆی‌شی تێدا‌بوو، به‌لام ته‌مه‌ ریگه‌ی لێنه‌گرتن که‌ ریزه‌کانی خۆیان یه‌ک‌خه‌ن تا پال‌ه‌وانانه له‌ پیناوی سه‌ربه‌خۆیی کوردستاندا به‌رن. له‌به‌ر ته‌مه‌ بی‌ گوێدانه‌ ئامانجی چینایه‌تی ته‌نگه‌به‌ری ده‌ره‌به‌گه‌ گه‌وره‌ کورده‌کان راپه‌رینه‌که‌ی شیخ سه‌عید وه‌کو راپه‌رینه‌کانی پیشووتری کوردان و ته‌وانی دوا‌ییشی خاسیه‌ت و سروشتی‌کی رزگاربخوازان‌ه‌ی هه‌بوو.

سه‌رنجی‌کی پێوست له‌ وه‌رگێری کوردیه‌وه

ئیحسان نوری پاشا له‌ یادداشته‌کانی خۆیدا نووسیه‌یه‌تی ده‌لی: ته‌م زاتانه‌ی خواره‌وه له‌ ٧ی نیسانی ١٩٢٥ دا له‌گه‌ڵ شیخ سه‌عید له‌ شاری دیاره‌که‌ له‌سێداره‌ دران:

- ١- د. فوئاد
- ٢- بالولی عالی ره‌زا
- ٣- شیخ شه‌ریف
- ٤- شیخ عه‌بدوڵلا
- ٥- سرمانلی حسین
- ٦- تبجیکلی حسین
- ٧- بال‌زاده به‌هائه‌دین
- ٨- شیخ ئیبراهیم
- ٩- چاباقچورلی ته‌یب
- ١٠- جورملی حاجی حسین
- ١١- شه‌ریف عه‌بدوڵره‌حیم
- ١٢- توفیق ناغا
- ١٣- که‌مال فه‌یزی به‌دلێسی
- ١٤- شیخ عه‌بدوڵقادر نه‌ه‌ری.

ئەم لیستەییە یادداشتە کەى ژەنەرال ئیحسان نوری پاشا کە هەندیک جیاوازه له گەڵ ئەوهی له کتیبە کەى د. حەسرەتیاندا هاتوو، به مەبەستی سەرئێوە و لیکۆلێنەوه نووسیمان و هیوادارین له دوارۆژا لهم رووهوه هەندى زانیاری راست و رهوان بلاویکەینەوه... له گەڵ سوپاس.

لیستی ته واوی ناوه کان

ئیسماعیل ئاغا سەمکۆ.

شیخ ئیسماعیل (برای شیخ سەعید).

ئەنیس بەگ.

ئیسماعیل حەقی.

ئیسماعیل (رائیدی ته قاویتکراو).

شیخ ئیسماعیل (جزیری).

ئەحمەدی عەلی حاجی سەبری.

شیخ ئەیوب.

ئارمستروۆنگ.

باقی نازی.

باقی شیرین.

بەیتار نوری (دیرسیمى).

بەحرى.

بوزان ئاغا.

بابۆ.

بەحرى ئەمىن (رائىدى تەقاويتكراو).

بوغوس (ئاسنگەر).

پىرەمىرد (حاجى تۆفيق).

تەمپور ئاغا.

جەمىل بەگ (وەزىرى ناوخۆ).

جەمال (مەلا - مامۇستاي سەرەتايى).

جەلال دەباغ.

جەسرەتپان. م. دكتور.

حوسەين بارزانى.

جەسەن خەيرى.

حوسنى ئەفەندى (ملازمى يەكەم).

جەسان (فەقى).

جەسەن (حاجى).

جەتۆ.

حاجى ئاخشى (پارىزەر).

جەمىد.

حوسىن.

خالد جېرى بەگ (جەقىد). خالد جېران بەگ.

خالد حوسنى بەگ (خالد جەسەنان بەگ).

خۆجە جەسكەرى.

خالد جەبدولجەمىد (حاجى).

دېو ئۆغلۆ حوسىن.

رەئوف بەگ.

رەجەب بەگ (بەكر) - وەزىرى بەرگرى.

رەشىد ئاغا.

رەشىد (چەركەسى).

شىخ سەئىدى شىخ مەحمۇدى شىخ جەلى (نەقشەندى).

سەئىد رەزا.

شىخ سەراج.

سلیمان.

شیخ شیخی.

شمسه‌ددین خالد حه‌سه‌نان به‌گ.

شه‌وک‌ت.

سری به‌گ.

سالح به‌گ.

حاجی صادق.

شیخ تاهیر (برای شیخ سه‌عید).

شیخ عه‌لی سه‌بتی.

عه‌لی ره‌زا (عالی ره‌زا).

سه‌ید عه‌بدولقادر نه‌هری.

شیخ عه‌بدولره‌حیم.

عومه‌ر فارو.

عیسمه‌ت پاشا.

عه‌لی جه‌مال (میراداجی) پاریزه‌ر.

شیخ عه‌بدولره‌همان.

شیخ عه‌بدوئلا.

عه‌لی که‌مالی برای گوجوک محمه‌د ئه‌فه‌ندی.

عوسمان نوری.

عه‌باسی کوپری شیخ سه‌عید.

عیسمه‌ت ئینۆنۆ.

عه‌لی فوناد پاشا.

شیخ عه‌بدوئلا (میلیکانی).

مه‌لا عه‌لی ئیمام.

شیخ عه‌بدوئله‌تیف (جه‌زیری).

عه‌بدوئله‌جید (داواکاری گشتی له مه‌لازگرد).

عه‌لی سانیب. عه‌بدوئله‌میدی دووهم (سولتان).

شیخ غالب.

فه‌رید پاشا (وه‌زیری پیشووی جه‌نگ).

فه‌وزی پاشا (چه‌قماق) سه‌رۆکی ئه‌رکان.

فه‌تقی به‌گ (سه‌رۆکی حکومه‌ت).

فه‌ره‌یدون فیکری به‌گ (نۆینه‌ری ده‌رسیم).

دکتور فوئاد بهگ.

قاسم جبران.

قاسم (رائیدی تهقاویتکراو) (فارتو).

کازم قهره به کر پاشا.

کازم پاشا (ئوربای).

کوسیل پاشا (سهروکی که نیسه).

کیلیچ عهلی.

که مالهدین سامی پاشا (ژهنه پال).

کورعه بدوللا سعادی.

که مال فهوزی.

کامل.

دکتور که مال مهزههر نه حمهد.

گوچهک محهمهد خولیوس نه فهندی.

شیخ مهحمودی حه فید.

حاجی موسا.

شیخ مهحمود شیخ عهلی.

شیخ مهحمود.

مستهفا که مال (تهتاتورک).

مستهفا عاسم (ملازم).

شیخ محهمهد رهشید.

محهمهد سهعید نه قشبهندی (شیخ سهعید).

محمود عیزهت بهگ - وهزیری دادپهروهی.

محهمهد ئاغا.

سهید محهمهد نههری.

محهمهد.

محهمهد موکری (ملازم).

موفتی بهگ (سهروکی دادگا).

مهقسوود.

نایف.

نیازی (فهرمانبهری تهندروستی).

ناشد حهقی.

نیعمهت.

نه جيب تاغا .

نازم پاشا .

يوسف زيا .

يوسف .